

Srbi u Zagrebu

ISTINSKI preokret za život Srba u Zagrebu predstavljao je Patent o toleranciji Josifa Drugog od 29. oktobra 1781, kojim je ovaj prosvlašeni vladar preobrazio celokupni verski život u Austriji. Tu veliku povlasticu su Srbi odmah iskoristili, posebno trgovci, koji su i ranije počeli da se stalno naseljavaju u Zagrebu, iako njihov položaj nije bio pravno regulisan. Osećajući da su sa ovim pravoslavnim življem, među kojima su pored Srba bili i Grci, stekli konkurente, zagrebački trgovci su odmah pokušali da spreče njihovo stalno naseljavanje.

Takav zahtev uputili su na tri strane: kr. Namesničkom veću, svom episkopu Josifu Galufu i gradskom poglavarstvu na brdu Gradec. Nabrajajući imena doseljenih trgovaca, tužiocu navode da ih ima "već 28, ali će ih uskoro biti i do 30, koji su sad pripremljeni samo kao stranci (gosti), no ubrzo će oni dovesti i svoje žene i djecu, pa će naposljetku tražiti da u mjestu podignu i svoju vlastitu crkvu, da imaju i svoje sveštenike, i to će i dobiti".

Otpor starosedelaca, koji su teško primali državne reforme, nezadovoljni zbog gubitka monopolskog položaja, nije mogao da spreči izvršenje carske volje. Uzalud su bile borbe protiv pravoslavni trgovaca koji su sa sobom doneli i kapital, kao što je to bio slučaj u Trstu i Beču... Pravoslavni žitelji Zagreba, Srbi i Grci, dobili su dozvolu za obavljanje verske službe, a naročito krštenja, venčanja i sahrane, "a taj obred imao se vršiti ne javnim sprovodom, već na samom groblju". Patent je dozvoljavao i obavljanje službe Božje u privatnim kućama, čime je svešteniku ukinuta zabrana vršenja dužnosti, što je bilo učinjeno na zahtev biskupa i župnika.

PRAVOSLAVNI žitelji Zagreba dobili su svog prvog sveštenika, kojeg im je 18. aprila 1784. uputio pakrački vladika Pavle Avakumović. Bio je to monah Gerasim Marković.

Duhovni život zagrebačkih Srba otpočeo je u kući Hrvata Ivana Mikloušića, purgera i čizmara na staroj Harmici (danas Jelačićev trg br. 1), koju je posle njegove smrti kupio Srbin Jakov Sužnjević. U godini 1785, u Zagrebu ima samo 8 pravoslavni domova sa 40 duša, dok 1821. u 19 domova živi 158 duša, i to 95 Srba, 48 Grka i 15 Makedovlaha ili Cincara.

Za razvoj srpske crkvene opštine u Zagrebu bilo je od velike važnosti to duhovno jedinstvo Srba i Grka, tj. Cincara. U prvoj fazi, koja počinje osnivanjem zajedničke crkvene opštine, njihovi međusobni nesporazumi nisu postojali. Tako je to bilo i u Trstu, Zemunu, Mitrovici, Beču, Miškolcu, Budimu i Sent Andreji. U 19. veku nastupile su trzavice izazvane mahom pitanjem broja mesečnih bogoslužjenja na crkvenoslovenskom ili grčkom jeziku, što je često dovodilo do nacionalnog razdvajanja, kao što se to desilo i u Trstu i Beču.

Uprkos Carskom patentu o toleranciji, lokalne vlasti na Gradecu i Kaptolu nisu se mogle pomiriti sa činjenicom da je u katoličkom Zagrebu osnovana pravoslavna crkvena opština, čiji su članovi Srbi i Grci zajedničkim snagama pregli da je ojačaju i osposobe za svoju versku misiju. Te smetnje naterale su pakračkog episkopa Pavla Avakumovića da se zbog crkvene opštine i parohije u Zagrebu, obrati i samom vladaru. Josif Drugi je udovoljio episkopovoj molbi 15. decembra 1785, te je Kraljevsko namesničko veće intimatom iz Budima 17. januara 1786. obavestilo Magistrat "da je u zagrebačkoj crkvenoj općini nesjedinjenih dozvoljeno obavljati privatno bogoslužnja". Izvestivši o dobrom ishodu zagrebačku crkvenu opštinu, episkop Avakumović ih je podstakao da od lepavinskog igumana Danila Preradovića zatraže da im u Zagreb pošalje jednog vrednog jeromonaha.

Tada je prvi duhovnik zagrebačkih pravoslavaca, lepavinski monah Gerasim Marković, počeo da vodi crkvene knjige. Kada je Bratski sabor lepavinski povukao iz Zagreba jeromonaha Gerasima, odlučio je da ovamo pošalje jeromonaha Petronija Stefanovića, koji je u Zagrebu obavio svoje prvo krštenje deteta 5. februara 1788. Za njegovo vreme otpočelo je u Zagrebu i vođenje Matice venčanih.

JAČANJE crkvene opštine odrazilo se ne samo u duhovnim poslovima, već i u poboljšanju materijalnog položaja. O tome svedoči kupovina jednog broja kuća, kao i nasleđivanje nekretnina opštinaru koji su ostali bez potomstva, što dokazuje da je njihovo materijalno stanje ojačalo i da je posao kojim su se bavili napredovao. Materijalni uspon pravoslavnih stanovnika Zagreba uticao je i na njihov prijem za punovažne građane grada. Na zahtev (pro)Namesničkog veća od 22. juna 1793, Magistrat je poslao iskaz o familijama "ilirске narodnosti, grčko-nesjedinjene vere" na teritoriji grčke opštine zagrebačke, sa pitanjem, koliko godišnje plaćaju katastralnih prireza. Gradski notar nije propustio da kod novoprimitljenih građana Zagreba navede ukoliko su oni Grkokatolici, dok za druge beleži da su Hrvati.

Ovakvo razdvajanje po poreklu i narodnosti kasnije će uticati i na njihovo nacionalno opredeljenje, posebno kod doseljenika poreklom iz Grčke, koji će se brže priklanjati hrvatskom narodu. Ponekad ih je samo pravoslavna vera vezivala za izvornu, ortodokсну, balkansku civilizaciju, kojoj još nisu bile zaoštrene deobe po nacionalnom osnovu. Bio je to proces sličan kao kod Srba, gde se grčko-cincarski elemenat stapao sa srpskim narodom. Izuzeci koji postoje u Beču, Trstu i Pešti, dokazuju snagu tog naroda i njegovo odolevanje da budu utopljeni u većinski slovenski živalj.

Vreme posle patenta o toleranciji donelo je pravoslavcima u Austriji spokojniji razvoj. Smetnje koje su činjene od katoličkog visokog klera su bile samo ostatak srednjovekovnih feudalnih prava i zahteva katoličke crkve. Stanje pravoslavne crkve u Zagrebu verno odražava iskaz zagrebačkog magistrata od 31. januara i 30. avgusta 1792. upućen

Namesničkom veću, kojim se traži da se pošalje "iskaz o pravoslavnoj parohiji zagrebačkoj". U njemu se kaže da postoji kapela (oratorijum) i da postoji 12 domova sa 71 dušom. Bogosluženje je vršeno u jednoj sobi privatne kuće. Kao sveštenik pominje se neki monah iz manastira Lepavine, za kojeg manastir godišnje dobija 70 forinti, a on sam stan i hranu.

ZIDANJE CRKVE

STANJE krajnje stešnjenosti navelo je pravoslavnu crkvenu opštinu zagrebačku da se 7. marta 1793. obrati Magistratu s molbom da joj izda potrebne dokumente, jer "namerava zamoliti dozvolu kod najvišega prestola" za gradnju crkve, od solidnog materijala. U Magistratu je odlučeno da "crkvena opština ima najpre podneti pismeni individualni iskaz o familijama, pa će se predmet na idućoj sednici rešiti". Uprkos otezanju rešavanja ovog zahteva, druge okolnosti su ubrzale zidanje pravoslavne crkve u Zagrebu.

Poslije rušenja inzule, 1897.
Izgled pravoslavne crkve kako je izgrađena
prema projektu Franje Kleina.

Popis po - veri!

U DOBA kada se rešavalo pitanje pravoslavne crkve u njemu, Zagreb još uvek nije bio pravi evropski grad u duhu postnapoleonske epohe. Prvi popis žitelja Zagreba obavljen je 1819. godine. Po njemu, na teritoriji grada steklo se 9.136 stanovnika, od kojih je 2.348 žitelja stanovalo u opsegu velike župe sv. Marka. Po veri, delili su se ovako: rimokatolika bejaše 8.777, grkokatolika 223, izraelićana 97, pravoslavnih 25 i evangelika 14. U celoj kraljevini Hrvatskoj, pa tako i u Zagrebu, obavljen je godine 1821. popis svih žitelja koji nisu pripadali plemićkom staležu. Sve do 1850. na teritoriji Zagreba postojale su tri jurisdikcije i to: prva, slobodni i kraljevski glavni grad Zagreb, druga, Gornji grad i zapadna polovina Donjeg grada, dok su Kaptol i Vlaška ulica bili pod jurisdikcijom zagrebačkog biskupa. U popisu se po veroispovesti pominju samo muškarci.

Pitanje stalne pravoslavne bogomolje u Zagrebu konačno je rešeno 1794, kada je odlučeno da se kapela sv. Margerete sa pripadajućim gruntom u Ilici proda na javnoj licitaciji. To je obavljeno 10. februara iste godine. Kapela je prodana "općini grčko-katoličkih građana i to za 4.000 forinti".

Kod ovog ugovaranja, pravoslavnu opštinu su pred gradom zastupali trgovci Jovan Štova, Andrija Rajković i Ćiril Milošević. Tako su pravoslavni žitelji Zagreba došli do svoje prve već gotove crkve. Kupljeni hram je 14. februara promenio ime, posvećen je sv. Preobraženju. Prvi predsednik crkvene opštine postao je epitrop Jovan Štova. Transakciju između grada i pravoslavne crkvene opštine omogućila je namera grada da na prodatom terenu podigne javnu bolnicu, koja je dobila ime "Milosrdne braće", i završena je 1804. godine.

Život preobraženske crkve u Zagrebu neraskidivo je vezan za razvoj srpskog življa u Zagrebu, koji je sticao sve veći ugled i sve čvršći društveni položaj. Takav položaj potvrđuje i poseta cara i kralja Franca Drugog i carice i kraljice Karoline 15/27. juna 1818. Ta poseta opisana je u bečkim "Novinama serbskim" koje je izdavao Dimitrije Davidović 1819, u književnom dodatku "K zagrebcima". Materijalni napredak crkvene opštine dokazuje i podizanje jedne veće kuće na zemljištu nekadašnjeg groblja uz crkvu sv. Margarete.

Povećanje broja pravoslavnog stanovništva u Zagrebu imalo je za posledicu da je crkvena opština novembra 1861. odlučila da započne pregradnje za gradnju nove crkve i podizanje drugog sprata na kući u Ilici 7. Podnet je nacrt nove crkve koji je izgradio graditelj Franja Klajn. Već 1. februara 1864. izabran je građevinski odbor od 24 člana, sa zadatkom da pripremi predlog za gradnju crkve. U tom je odboru posle 1866. godine bio i srpski književnik i političar dr Jovan Subotić. I dr Đura Daničić, koji je u to vreme živeo u Zagrebu, bio je član posebnog građevinskog odbora za gradnju novog hrama. Na sednici opštine od 14/26. decembra 1864. zaključeno je da se crkva zida. Primljen je plan Bouflera, a gradnja je poverena Franji Klajnu i Ivanu Jambrišaku.

U proglassu koji je odbor uputio za davanje priloga, kaže se: "Zagreb je takvo mjesto, u koje i naše i druge vjeroispovjesti ljudi sa sviju strana dohode, pak moramo iskreno ispovjediti da nam je kako za nas, tako i za svu našu sabraču čisto zazorno, kad im našu svetu mater crkvu u takvoj prilici predstaviti moramo. U ovakvom stanju stvari, prinuđeni smo sve upotrebiti, da nov, kako našoj potrebi tako i dostojanstvu naše crkve i položaju našem, odgovarajući hram sazidamo"... Podneseni plan za novu crkvu odobren je od nadležnog episkopa u Pakracu 1865, a već iduće godine došlo se do "sokla". U nedelju 9/21. oktobra 1866. nova Preobraženska crkva je osvećena, a u nju je unet stari ikonostas. Unutrašnjost hrama završena je tek 1883-1884. U sačuvanoj knjizi priložnika koju je načinio sekretar crkvene opštine Naum Malin, zabeleženo je 1.131 ime. Na prvom

mestu je ime cara i kralja Franje Josifa Prvog, s prilogom od 500 forinti. Istu sumu priložio je i mitropolit srpski Mihajlo i bečki bankar i veleposednik baron Simeon Sina.

Godine 1880. Zagreb je stradao od velikog potresa, koji je Preobraženjski hram dobro izdržao. Nužne promene u arhitekturi Zagreba, posebno na teško oštećenoj katedrali, dovele su u Zagreb bečkog arhitektu Hermana Bolea. U obnovi oštećenog grada zavladaše njegove ideje, pa su pojedini delovi, na primer, Kaptol, doživeli temeljne promene. Bole je pokušao da unutrašnjost Preobraženjske crkve izvede u tzv. "vizantijskom stilu". Umesto drvenog ikonostasa predvideo je željeznu konstrukciju, koju je izradio bravar Anton Mesić. Za slikanje ikona primljena je ponuda

Epaminonde A. Bučevskog, akademskog dijeceznog slikara iz Bukovine. U letopisu Preobraženjske crkve zabeleženo je da je on "istorijski slikar", što po ondašnjem shvatanju podrazumeva da se bavio i crkvenim slikarstvom.

U odborima srpske crkvene opštine u Zagrebu okupljali su se najugledniji predstavnici ekonomskog, političkog i kulturnog života srpskog naroda. Ta činjenica je neposredno uticala na rast srpskih institucija, posebno ekonomskih, koje su od početka bile stavljene u službu nacionalne afirmacije. Takav, dobro smišljeni nacionalni program morao je

dati rezultate, koji su u jednom trenutku doveli do stvaranja hrvatsko-srpske koalicije i do novih, kvalitetnijih, politički mudrijih odnosa ova dva naroda. Elitistički pristup u izboru članova crkvene opštine ne sreće se često u drugim mestima Karlovačke patrijaršije.

Otuda ne iznenađuje činjenica što Srbi ulaze u najviše društvene slojeve i vrše značajne i ugledne javne funkcije. Njihovo izjednačavanje sa hrvatskim življem izborna je opšte priznatim građanskim vrlinama, ugledom i poštovanjem. Otuda i vezivanje Srpske samostalne stranke u Hrvatskoj za organizacionu strukturu pravoslavne crkve, za celokupnu

crkveno-školsku autonomiju. To prirodno savezništvo srpske politike i crkve u Hrvatskoj, pozitivno je uticalo na jačanje srpske političke svesti, a poslužilo je i homogenizaciji Srba na politički uzavrelom prostoru Hrvatske. Uprkos tom postignutom jedinstvu, kod Srba se nije razvio klerikalizam kao politički pogled na društvene procese.

Crkva iza Krajine

ZA razvojni put školstva pravoslavne crkvene opštine u Zagrebu značajan je mart 1877. kada je osnovano "Srpsko pevačko društvo", koje je posebno negovalo "crkveno pjenije". Od 1878. godine, u crkvi se na sv. liturgiji poje prema partituri koju je za srpsku crkvenu opštinu u Trstu sastavio italijanski kompozitor Siniko. Nastavljeni su naponi da se reši pitanje škole, za koju su od 1888. počeli da stižu prilozima za njeno osnivanje sakupljeni preko crkve.

Za vreme Prvog svetskog rata zatvorena su sva odeljenja srpske osnovne škole u Zagrebu. Školske prostorije zaposela je vojska, a tek 1917. naređeno je njihovo ponovno otvaranje. Škola je tada privremeno uzela u najam tri prostorije u devojačkom internatu zagrebačke Dobrotvorne zadruge Srpkinja u Preradovićevoj ulici broj 21.

Katihetsku dužnost od 1877. do 1895. u svim školama vršio je "dušepopečitelj parohije zagrebačke" otac Amvrosije Pavlović. Godine 1885. u Zagreb je došao prvi katiheta za decu istočnopravoslavne vere na srednjim i stručnim školama Jovan Petrović. Drugi katiheta Dimitrije Vitković bio je u preparandiji, na liceju i obrtnoj školi, dok ga 1908. godine nije zamenio kapelan Radivoj Kokić. Godine 1919. otvoreno je i treće katihetsko mesto na muškim srednjim školama, koje je zauzeo prezviter Jovan Bunjevac.

GODINE 1919. donesen je Zakon o izmenama Zakona o narodnim školama od 19. aprila 1904. U sprovođenju tog Zakona došao je red i na učitelje srpskih narodnih osnovnih škola, te su i oni 1920. prevedeni na nove plate. Ukoliko nisu mogle da ih plaćaju crkvene opštine, na to se obavezala država. To je značilo da su sve srpske narodne škole postale državne. Stvoreno je poludržavno, a polustanje preuzeto iz crkve, koje je u Zagrebu trajalo 1922-1925. godine. Rešenjem Ministarstva prosvete od 1. januara 1925. godine, konačno je odlučeno "da upravne opštine u Hrvatskoj i Slavoniji od 1. januara 1925. snose sve troškove za izdržavanje bivših srpskih narodnih autonomnih (veroisповednih), a sada opštih narodnih osnovnih škola, te će

u svom godišnjem proračunu osigurati u tu svrhu sve redovite i vanredne troškove, kao i za ostale opštenarodne škole".

"Ukoliko su ove škole u zgradama pravoslavne crkvene opštine, upravne opštine dužne su sporazumno sa crkvenim opštinama plaćati ovima odštetu za upotrebu i popravke tih prostorija dok su u njima škole, kao i uopšte za snošenje svih ostalih troškova koji padaju na teren upravnih opština u Hrvatskoj i Slavoniji oko izdržavanja opštih narodnih škola, prema zakonu od 21. oktobra 1888." Sprovedenje ove zakonske odluke, usled zatezanja zagrebačke gradske opštine konačno je rešeno tek krajem 1919.

Tako je posle više od sto godina zaključeno poglavlje vezano za osnivanje škole pri zagrebačkoj crkvenoj opštini i savlađivanje materijalnih teškoća za njeno održanje. U toj dugoj borbi rešavano je i pitanje nastavnika, iako njihov izbor nije bio veliki, kao ni njihovo obrazovanje, koje nije bilo na visini obaveza. Opština je mogla da računa uglavnom na monahe, mahom iz manastira Lepavine, a tek mnogo kasnije, od druge polovine 19. veka javljaju se bolje školovani učitelji. Ovi prvi, zadovoljavali su se osnovnim elementima hrišćanskog učenja, pojanjem i poznavanjem Psaltira. I ta oskudna znanja bila su dovoljna da pravoslavni živalj odoli prozelitskim pritiscima Katoličke crkve, a naročito propovedničkoj snazi njihovih učenih monaha, kao što su isusovci ili franjevci. Bila je to neravnopravna borba, u koju se, kao što je to bilo, na primer, u slučaju manastira Marče, mešala i najviša državna vlast, koja je često ignorisala date carske privilegije.

U toj bespoštednoj borbi za Srbe u Hrvatskoj i Slavoniji, od velikog značaja bilo je postojanje Vojne krajine, u čijem su okrilju Srbi morali da traže zaštitu. Grčevito vezivanje za svoju tradiciju, veru i vekovne svetačke kultove, stvorilo je jedan posebni odbrambeni mehanizam, koji je Srpska crkva brižno negovala. Tek u drugoj polovini veka pritekale su u pomoć snage nikle u prosvećenom građanskom staležu, uključujući tu i predstavnike vojničkog plemstva. Posle trgovačke mecenatske faze, javilo se u drugoj polovini 19. veka i više činovništvo. Ugledna zvanja Srba u administraciji austrijske države u Hrvatskoj, predstavljala su ishod velikih političkih promena u epohi dualizma. U tom vremenu postalo je neodrživo istrajavanje na prevaziđenom unutrašnjem sklopu Austro-Ugarske, kojoj su reforme bile neizbežne, uprkos naporima njenih konzervativnih krugova da se što duže sačuva njeno davno uspostavljeno feudalno ustrojstvo.

VELIČINA pravoslavne crkvene opštine u Zagrebu imala je za posledicu i pokretanje pitanja sahranjivanja njihovih pokojnika. Pravoslavci su se

obratali gradskom Magistratu, obrazlažući prepreke da se pravoslavni pokojnici sahranjuju na katoličkim grobljima. Magistrat je podržao ovu molbu, pa je odlučeno da im se dozvoli kupovina zemljišta za sahranjivanje. Godine 1785. pravoslavna crkvena opština je od protonatora Baltazara Bušića kupila pola jutra njive sa pripadajućim brežuljkom, "što se sa istoka graniči potokom Jelenovščakom", na kojoj su sahranjeni prvi pravoslavni hrišćani u Zagrebu.

Nakon izgradnje groblja na Mirogoju 1876, prva pravoslavna sahrana na njemu obavljena je 2. marta 1877. Zbog regulacionih razloga, mnogi pokojnici su sa starog Iličkog groblja preneti na Mirogoj. Među njima, preneti su i posmrtni ostaci velikog dobrotvora Pravoslavne crkvene opštine zagrebačke Nestora Borojevića, kome je supruga Jelena Berendeji u arkadi podigla raskošnu grobnicu. Bila je to posledica odluke grada da reši pitanje manjih zagrebačkih grobalja. Odlučan korak učinjen je 1873. godine, kada je zagrebačka opština otkupila posed Mirogoj koji je pripadao dr Ljudevitu Gaju zajedno sa njegovom vilom, da bi ceo kompleks pretvorila u središnje zagrebačko groblje. Prvi je na njemu sahranjen učitelj gimnastike Miroslav Singer 1876. godine.

Koliko je zagrebačka opština želela da trajno reši pitanje groblja svedoči Statut groblja, koji je do detalja predviđao njegov rad. Njega je propisao 13. maja 1878. gradski načelnik Stanko Andrijević, a iste godine potvrdila ga je Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska vlada. On je odredio da vernici svih veroispovesti uživaju jednaka prava i imaju jednake dužnosti.

Jezik tribuna Popovića

KAO trgovci i zanatlije u Zagrebu se istovremeno javljaju i Srbi i Grci. Bila je to posebna vrsta istočnjačkih trgovaca, okretnih, vrednih, štedljivih, koji su se brzo priljubili uz već postojeći sloj Zagrepčana, savlađujući pri tom sve moguće otpore starosedelaca. Nikakva nastojanja starih cehova u Zagrebu nisu bila u stanju da ih zadrže. Bili su to iskusni trgovci i zanatlije, formirani prema običajima i navikama istočnjačkih tržišta, koja su bila otvorenija nego ona u zapadnoj Evropi. O tome svedoče mnogi prekaljeni levantinski trgovci, koji su trgovali čak u Veneciji i Đenovi.

Tek je car Karlo Šesti proglašenjem Trsta za slobodnu luku 1716. i otvaranjem slobodne plovidbe na Jadranu, uspeo da pridobije te levantinske trgovce za svoju državu. U Beču je radi uspešnije trgovine istoka i zapada osnovana "Istočna kompanija". U rasprostiranju balkanskih trgovaca, Zagreb je predstavljao središte koje je dugo zadržalo svoju srednjovekovnu, konzervativnu, cehovsku organizaciju.

Tek su reforme cara Josifa Drugog uspele da otvore kapije tog ušančenog konzervativizma. Za razvoj trgovine i zanatstva Zagreba treba proučiti i ulogu srpsko-grčko-cincarske, kao i Jevrejske zajednice, koja se takođe afirmisala tokom pretvaranja Zagreba u političko i duhovno središte Hrvatske. Uništenje pravoslavnog i jevrejskog kulturnog sloja genocidom 1941. godine u NDH, temeljno je izmenilo socijalnu strukturu Zagreba. Novi priliv Hrvata iz Hercegovine, Damacije i Like izmenio je lik grada, zauvek je nestao njegov stari, multietnički šarm.

PATENTOM cara i kralja Franje Josifa od 7. avgusta 1850. godine Zagreb je dobio novi Opštinski red od 132 paragrafa. NJime je bilo propisano da se do sada odeljene varoši, sa različitom jurisdikcijom, združuju u jedan kraljevski grad Zagreb, na čijem će čelu stajati gradski načelnik, koga biraju gradski zastupnici na tri godine. Izabranog načelnika potvrđuje kruna, a ovaj pred gradskim odbornicima polaže zakletvu u ruke bana. Stari cehovi, sa dugom tradicijom i poreklom iz 14. veka, kada su prve bratovštine osnivane po etničkoj ili strukovnoj pripadnosti, ukinuti su 1872. godine.

U to vreme na području Zagreba evidentirano ih je 28. Nema podataka da su se i Srbi i Grko-cincari udružili u neke svoje posebne cehove. Takvo stanje u Zagrebu nije bilo izuzetak, srpske i grčko-cincarske zanatlije raširile su se po svim većim gradovima Austrije, uvećavajući i taj tako nedostajući treći stalež u tadašnjem društvu. Tako su na raznim stranama Dvojne monarhije stvarane mikrourbane celine, koje su tim gradovima davale skoro uniformni karakter. Petar V. Krestić zaključuje da je u tom periodu došlo do konstituisanja građanskog društva i kapitalističke ekonomije, a industrijskom revolucijom započela je i temeljna promena ekonomske i socijalne strukture zemlje.

Početak naseljavanja i delovanja trgovaca srpske i grčko-cincarske pravoslavne veroispovesti u Zagrebu, u kaptolskom delu grada i u Gornjem gradu, Griču, nije zabeležen. Oni su mogli da se nastane samo u trećem delu Zagreba, tzv. Harmici. U tom "predgrađu" stanovao je i Dositej Obradović od jeseni 1760. do marta 1761. godine. U gornjogradskom podgrađu Srbi se postepeno šire u Dugoj ulici. Godine 1806. građani Griča se tuže na "grčke trgovce" jer oni kvare posao. Reč je o menjačima novca, tzv. sarafima, koji su na teritoriju Austrije stizali iz Turske sa gotovim kapitalom i brzo ulazili u građanske krugove, zajedno sa onima koji su se uključili u trgovinu sa istokom.

Anastas Popović

Najznačajniju ulogu među Srbima trgovcima u javnom životu Hrvatske imao je Anastas Popović. Veliki odjek imao je njegov govor izgovoren narodnim jezikom na skupštini akcionara prve hrvatske štedionice 14. februara 1848, u kojem je "ne samo veštinu u vođenju poslova nego i priređeno sebi znanje narodnoga jezika pokazao"... NJemu je pripala čast da je u nju uveo narodni govor kao poslovni, ukidajući tako nemački, koji je do tada bio službeni jezik.

Tu je i Hristofor Stanković, trgovac i kućevlasnik. Svoj ugled potvrdio je svojim poklonom gradu, sagradio je prvu stalnu pozorišnu zgradu u Gornjem gradu, kao i učešćem u radu pozorišta u Zagrebu. U Harmici je posedovao veliku kuću, u koju je preselio i svoju trgovinu. Ugled koji je uživao doneo mu je priznanje crkvene opštine, koja ga je izabrala za svog predsednika. Ovu dužnost vršio je od 1847. do 1850. godine. Svojom rukom je pisao skupštinske zapisnike.

IZVOR za upoznavanje Srba trgovaca i zanatlija predstavljaju i oglasi u časopisima i novinama, u kojima oni nude svoje proizvode. Ovde su navedeni samo izabrani primeri:

U "Srbobranu" za 1897. godinu oglašava se trgovac g. Popović koji drži trgovinu semenja, reklamira skladište sviju vrstu četaka, češalja i kičica, tvornica uljanih boja, trgovina boja i gradiva i veliko skladište laka. Radnja mu se nalazila na Jelačićevom trgu broj 6. D. Cenić u Gundulićevoj ulici br. 17 preporučuje svoju najbolje uređenu trgovinu mirođija, prekomorske robe, ukusna vina, piva i žita, uz obavezu tačne i solidne usluge. "U krojačkom salonu M. Bastajića na Jelačićevom trgu, primaju se narudžbe na svakovrsna gospodstva odela, koja se vrlo ukusno i po najnovijim žurnalima izrađuju. Na zalihama je svagda veliki izbor engleske i francuske suknene robe. Izrađuju se i sveštene haljine. Cena je veoma umerena, mera vrlo dobra i poslugi najsolidnija".

Reklamira se i krojački modni salon Petra Cvetka, bivšeg poslovođe tvrtke M. Bastajića u Dugoj ulici broj 10. NJegova firma nudi "veliki izbor finih engleskih, francuskih i brnskih tkanina i izradu najfinijeg odela po najnovijoj

modi. Cena umerena. Upozorujem da od svih Bastajićevih mušterija koje sam posluživao, potpunu meru imam".

UGLEDNE FIRME

U KALENDARU "Srpsko kolo" za prestupnu godinu 1920. objavljuju svoje reklame firme koje su već stekle ime i ugled. Oglašava se trgovina kolonijalne i špecerajske robe Ilije Guteše u Vlačkoj ulici 91. "Nabavljajte pokućstvo kod solidne tvrtke SD Opačić", u Jurišićevoj ulici broj 3. Nudi se i firma "M. Drobac i drug" svojom ponudom kolonijalne, špecerajske robe na veliko i malo. Isti časopis za 1921. oglašava menjačnicu i komisionu radnju Miloša Pavkovića i Dušana Veselinovića u Petrinjskoj ulici br 6.

Moć srpske banke

ZAHVALJUJUĆI svom poslovnom ugledu, čitav niz Srba i Grkocincara stekao je značajne položaje u hrvatskom društvu. Možda najistaknutiju ulogu među njima imao je Zagrepčanin Anastas Popović, koji je od početka bio u upravi Ilirske čitaonice i fonda "teatralnog poduzeća". Penjući se na društvenoj lestvici, postao je i član Hrvatsko-slovenskog gospodarskog društva, a na sednici od avgusta 1845. predložio je potrebu osnivanja poljodelske škole u Zagrebu.

Kao verni domorodni građanin, Popović je 1846. postao predsednik tek osnovane "Prve hrvatske štedionice", u kojoj je bio najjači deoničar, upisavši jedini 20 "utemeljiteljnih deonica u iznosu od 2.000 forinti srebra", kao i jedan od dvojice "centralnih peneznika" Narodnog doma u Zagrebu.

Uspešna organizacija hrvatskog bankarstva, u čijim su se osnovama nalazili i članovi srpske crkvene opštine u Zagrebu, uticala je i na osnivanje srpskog bankarstva. Na Svetog Savu 1895. godine upravljen je "Proglas na narod srpski", koji je pozvan na osnivanje Srpske banke u Zagrebu sa osnovnim kapitalom od 600.000 kruna.

Oduševljenje kojim su Srbi u Hrvatskoj prišli osnivanju svoje banke potvrđuje odziv na upis akcija. Na predviđeni broj od 22.500 akcija odazvalo se 5.500 osnivača, koji su upisali ukupno 50.000 akcija, pa je banka svoju delatnost otpočela sa 90.000.000 kruna uplaćenog osnovnog kapitala. Ovolikim kapitalom u Hrvatskoj raspolagala je jedino Hrvatsko-slavonska zemaljska hipotekarna banka.

VEĆ 22. marta (3. aprila) konstituisana je uprava Srpske banke, a za njenog počasnog predsednika izabran je dr Livije Radivojević, predsednik suda Stola sedmorice iz Zagreba. U Upravni odbor izabrani su: za predsednika

baron Jovan Živković Fruškogorski, kralj. odjelni predstojnik u miru, veleposednik iz Zagreba; za potpredsednika dr Bogdan Medaković, advokat i veleposednik iz Zagreba, a za članove: Aleksandar Veselinović, veleposednik i trgovac, šef firme "A. J. Veselinović", predsednik vinkovačke štedionice iz Vinkovaca; Simo Gomirac, trgovac i posednik, predsednik vinkovačke štedionice iz Ogulina, dr Drag. Grčić, kralj. javni bilježnik i posednik, predsednik šidske štedionice iz Šida; Lazar Dundžerski, veleposednik i industrijalac, predsednik štedionice u Sent Tomašu i industrijalac iz Novog Sada, Jovan Đuričić Bijorac, trgovac i posednik iz Rume; Miloš Zec, narodni poslanik iz Zagreba, Đorđe Jagnić, trgovac i posednik šef firme "S. A. Dragićević" iz Pakraca, Stevan Kalember, trgovac iz Korenice; Vladimir Matijević, trgovac, šef firme Gustava Sohera u Zagrebu...

Razgranata delatnost Srpske banke na svim stranama gde su živeli Srbi, nije se kosila sa antagonizmima između sela i gradova, koji su imali suprotstavljenje političke nacionalne koncepte. Izbor članova Uprave Srpske banke otkriva da je, bez obzira na pripadništvo različitim političkim strankama, sačuvan nadpartijski konsenzus srpskih nacionalnih interesa. Stvoren je uspešan model delovanja u narodu koji se teško oslobađao tereta svoje prošlosti, da štiti svoje uske, lične interese sa sklonošću da kad treba, proglašava ih i za nacionalne. Srpska banka je stekla moć da među Srbima u Austriji širi osećanje poverenja i imovinske sigurnosti. Ovu ulogu održala je i u periodu između dva svetska rata, kada je izdržala i svetsku bankarsku krizu, posle propasti Krigerovog koncerna. Njeno delovanje prestaje stvaranjem NDH kada je njena imovina konfiskovana. U relativno kratkom razdoblju postojanja, od 1895. do 1941. Srpska banka je odigrala pored privredne i veliku političku ulogu aktivno homogenizujući srpski narod.

PRIVREDNO jačanje Srba u Zagrebu odrazilo se i na osnivanje prve srpske zemljoradničke zadruge, koja je osnovana u Sremskoj Kamenici 1897. Januara 1898. osnovan je i "Savez srpskih zemljoradničkih zadruga u Austro-Ugarskoj", u koji je ušlo 10 zadruga sa 152 zadrugara, sa 7.265 kruna udela i 340 kruna rezerve. Ovakve organizacije su se radno dopunjavale, bio je to model za čvršće povezivanje srpskog naroda, posebno iseljeničkih krugova, pre svega u cilju ekonomskog jačanja. Takvi naponi ispoljavali su se i u politici, koja više nije mogla da ignoriše dugo sticanu ekonomsku snagu i njen politički značaj. Savez srpskih zemljoradničkih zadruga je na zboru 29. novembra 1897. izabrao svoj prvi upravni i nadzorni odbor. Za počasnog predsednika izabran je dr Livije Radivojević, isti onaj koji je na takvu dužnost izabran u tek osnovnoj Srpskoj banci.

Članovi odbora bili su: Radoslav Marković i Inđije u Sremu, Mile Birač iz Velike Pisanice u Podravini, Milan Rajković iz Neština u Sremu, M. P. Solarić iz N. Pavlana u Bjelovarskoj županiji, Todor Marić iz Kamenice u Sremu,

Petar Sučević, Vladimir Matijević, Amvrosije Pavlović, dr Svetislav Šumanović i Aćim Đermanović (ujedno i kao tajnik) iz Zagreba. U Nadzorni odbor izabrani su Simo Miščević, dr Jovan Paču, Milan Nikolić iz Zagreba, Stevan Bećarević iz Bingule i Aleksandar Jovanović iz Mohova u Sremu. I jedan i drugi odbor izabrali su predstavnici 11 zadruga. Njihov broj pred kraj 1898. narastao je na 35.

Prisustvo dr Jovana Pačua i Vladimira Matijevića, a potvrđivalo je ozbiljnost sa kojom je osnovan ovaj savez. U kalendaru "Srbobran" za 1898. godinu kaže se da je 29. decembra 1897. održan u Zagrebu "bez šuma i vike" jedna od "najznačajnijih skupština roda srpskog na ovome kraju. Na čelo zadruge biraju se po čestitosti i ugledu prvi ljudi, a na čelu sviju zadruga u Savezu biraju se prvi ljudi u narodu". Uočljivo je da su Srbi u Zagrebu gotovo istovremeno osnovali dve jake privredne organizacije, koje su, bez sumnje, učvrstile njihov položaj u Hrvatskoj.

Na inicijativu jednog od tvoraca ove dve značajne privredne organizacije Vladimira Matijevića, osnovano je u Zagrebu 23. septembra 1897. društvo "Privrednik". Matijević je sazvao osnivačku skupštinu, na kojoj je izneo ciljeve i zadatke društva. Odlučeno je da se izradi statut društva i poslovnik o radu. Taj zadatak preuzeo je na sebe sam Matijević. Izabran je i izvršni odbor, koji su sačinjavali Izidor Dobrović, Vladimir Matijević i Nikola Ćuk, te Ljubomir P. Ristić, kao sekretar. Veliku moralnu i materijalnu pomoć pružili su, pored ostalih, Matijevićeva supruga Paulina rođena Lađević, Mihajlo Pupin, Nikola Tesla, Livije Radivojević, Stevo Kalember, Mihajlo Zubović, Jovan Đurić - Bigorac, Stevo Ognjenović, Vaso Radosavljević i Lazar Dunderski. "Privrednik" je dobio podršku i od Srpske banke i Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga.

Snovi o državi

JEDAN od prvih Srba koji su se ugradili u politički život Hrvatske bio je Mojsije Baltić, još u prvim godinama delovanja ilirskog pokreta. Za njega je i Ljudevit Gaj govorio da je uticao na njega. Uočivši Baltićeve sposobnosti, ban Jelačić ga je pozvao u bansku vladu. Kasnije postaje podžupan u Pakracu, a od 1855. postao je tajnik Namesničkog veća, pa savetnik zemaljske vlade u Zagrebu, gde je vodio gospodarsko odeljenje.

Među uglednim srpskim političarima bio je i Maksimilijan Prica, istaknuti pravnik i političar u Hrvatskoj i Slavoniji. Rođen je 1823. u Korenici, gimnaziju je učio u Karlovcu, a prava u Zagrebu, gde je i ušao u krug iliraca. Za vreme revolucije 1848. godine, ban Jelačić ga uzima za svog sekretara. Učestvovao je i na sveslovenskom kongresu u Pragu kao predstavnik Hrvatske. Na tom kongresu bio je blizak radikalnoj struji, koja se zalagala za jedinstvo slovenskih naroda u Austriji. Te ideje zastupao je i kao član

redakcije lista "Slavenski jug", a bio je i među osnivačima društva "Slovenska liga", koje je osnovano u Zagrebu 1848. godine.

Za vreme Bahovog apsolutizma, povukao se iz javnog života i bavio se advokaturom. Zajedno sa Ivanom Mažuranićem, grofom Julijem Jankovićem i Ivanom Kukuljevićem učestvovao je u izradi programa o savezu Hrvatske i Ugarske. Zastupao je mišljenje da je za Hrvatsku jedino moguće ustavno uređenje u savezu sa Ugarskom, pri čemu se zalagao za teritorijalnu celinu Hrvatske.

BLISTAVI srpski političar na političkom nebu Hrvatske bio je i Svetozar Kušević, koji se javnim poslovima bavio punih pedeset godina. Rođen je u Požegi 1823. godine. Završio je bogosloviju, a zatim pravno-političke nauke u Đeru, Požunu i Beču. Službovanje je započeo 1845. godine, kao konzistorijalni podbeležnik Pakračke eparhije, a dve godine kasnije ušao je kao poslanik Požege u Sabor u Požunu. Izabran je i u Hrvatski sabor, gde se zalagao za zajedničko istupanje Srba i Hrvata prema Mađarima. U javnim službama je brzo napredovao, već 1854. godine bio je imenovan za sekretara Namesništva u Zagrebu. Pripadao je zvaničnoj politici bana Josipa Šokčevića i Ivana Mažuranića. Godine 1862. dodeljeno mu je plemstvo, a ta počast ga je trajno vezala za Habzburški dvor.

Interese srpskog naroda branio je zaštićen položajem čoveka odanog dinastiji i austrijskoj vladi. O tome svedoči i njegovo pismo od 11. februara 1863, upućeno Ivanu Kukuljeviću, velikom županu zagrebačke županije, u kojem ističe da "Hrvati silno greše što, pozivajući se na hrvatsko državno i istorijsko pravo, poriču Srbima političku individualnost i na tlu tzv. Trojednice priznaju samo hrvatski "politički narod", a Srbe smatraju pravoslavnim Hrvatima i tretiraju ih kao deo hrvatskog "političkog naroda".

Feudalni koncept Hrvatske, stvoren kao protivteža ugarskom modelu, postaće glavna tema u raspravama Srba i Hrvata. Na tom konceptu izgrađene su političke osnove hrvatskog nacionalnog pitanja. Jednom stvorena zabluda, utemeljena na neubedljivim istorijskim dokazima, kobno je opteretila i tekuće i buduće odnose Srba i Hrvata. To shvatanje nosilo je u sebi otrovne zametke ultranacionalističkog i beskompromisnog shvatanja o trajnoj ugroženosti hrvatskog naroda. Tako je stvorena glavna kočnica razvoja nove jugoslovenske države posle 1918. godine. Pokušaji da se ta država izgradi kao moderna građanska država, stalno su propadali.

Dok su Hrvati uporno isticali svoje državno-pravne dokaze, Srbi su svoju ideologiju prilagodili demokratskim načelima, ne preuzimajući velikosrpske ideje koje su se oslanjale na Dušanovo carstvo. Tako su se na političkoj sceni Hrvatske sučelila dva shvatanja istorizma, čije mirenje nije bilo moguće. Trajno su se raspršili snovi o fiktivnoj državi sa onima koji su u

oslobodilačkoj borbi uistinu obnavljali svoju državu. Insistiranje na ovim nespojivim načelima sahranilo je ideju zajedničke jugoslovenske države.

Bila je to drama sa mnogo trajnijim posledicama od onih koje su tada uočavali njeni rušioци. Kušević je sledio politiku austrijske države u kojoj je pobedila ideja dvojne monarhije. Postao je unionista koji je pragmatično prihvatio novonastalo stanje državnog jedinstva. U oštroj polarizaciji srpske politike, njeni protagonisti su na razne načine pokušavali da se snađu i da izvuku neku pouku za srpski narod. Umro je na svom spahiluku u Blackom, 1911. godine.

Jedna od značajnih srpskih ličnosti koje su delovale u Hrvatskoj u 19. veku, bio je Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, rođen 21. avgusta 1817. godine u Ostrožinu, a umro u Zagrebu 8. juna 1890. godine. Njegova značajna javna delatnost bila je obeležena političkim, književnim i publicističkim radom. Ostvario je i sjajnu činovničku karijeru, postao je dvorski savetnik, podžupan, a zatim i varaždinski župan. Stupio je u javni život pristupanjem Ilirskom pokretu Ljudevita Gaja, a u svom književnom razvoju prigrlio je ideje Srpske omladine. Diplomirao je na zagrebačkoj Pravnoj akademiji 1848. godine.

U političkim krugovima zapažena je njegova izuzetna marljivost, na osnovu koje je ušao u Jelačićev kabinet kao savetnik u zagrebačkom vojnom odseku. Radio je i u Zakonodavnom odboru Hrvatskog sabora, posebno na pripremi Zakona o ustrojstvu nove hrvatske narodne vojske i Zakona o ukidanju Vojne granice i njenom spajanju sa Hrvatskom. Po Jelačićevoj odluci, posle rata 1848. godine postavljen je za podžupana varaždinske županije. Na toj dužnosti ispoljio je mnoge vrline zbog kojih je nazvan "prvim praktičnim upravnikom Hrvatske".

U vreme Bahovog apsolutizma, postao je u Beču 1856. godine ministarski sekretar, a od 1862. do 1867. bio je dvorski savetnik kod Hrvatske dvorske kancelarije. Bavio se i izgradnjom pruge preko Hrvatske i Slavonije, tzv. Dunavsko-jadranskom železnicom. U Beču se zapaženo bavio i književnim radom. Pokrenuo je inicijativu za objavljivanje Vukovih sabranih dela. Posebno se istakao epom "Nedeljno", objavljenim 1860. godine. Bilo je to delo napisano pod uticajem ruske religiozne misli, o kojem je rečeno da "samo tom ruskom uticaju ima se pripisati da se u doba kulta Miloša Obilića i Kraljevića Marka mogla kod nas pojaviti ovakva knjiga, u kojoj je eminentno religiozni karakter prevladao svetovno-nacionalni".

Sloga tri nacije

POLITIČKA scena u Hrvatskoj iznedrila je i Iliju Gutešu, koji je svoju delatnost usmerio na rad u dobrotvorne svrhe, zbog čega se uvrstio među najzaslužnije ličnosti srpskog naroda druge polovine 19. veka. Rođen je 1.

avgusta 1825. u Bruvnu, u ličkoj Vojnoj granici. Trgovinu je učio u Karlovcu, a zatim je radio u kući Nikole Nikolića u Zagrebu. Samostalno posluje od 1852. Godine 1869. Krajišnici su ga izabrali za svog poslanika u Hrvatskom saboru. Zastupao je unionističku politiku, kao i prota Nikola Begović i baron Jovan Živković, čije je smernice odredio Svetozar Miletić.

U dva maha, 1874. i 1881. biran je u Crkveno-narodni sabor u Karlovcima. U službu srpske vlade stupio je 25. maja 1868. Bio je aktivan i za vreme ustanka u Bosni 1875-1878, kada je postao predsednik Zagrebačkog odbora za pomoć bosanskim izbeglicama. Godine 1878. postao je član privremene bosanske vlade. Zalagao se da se Bosna oslobodi i pripoji Srbiji, a ako se to ne može izvesti odmah, treba se privremeno zadovoljiti autonomijom, pa čak i austrijskom vlašću. Ovakvo rešenje video je kao

Vladimir Matijević

etapu na putu ka konačnom ujedinjenju svih Južnih Slovena. Ogledao se i u pisanoj reči, kao autor brošure "Upoznajmo se", koja je dvojezično štampana u Zagrebu 1880, a odnosi se na slogu Srba, Hrvata, Slovenaca i Muslimana.

Dosledno privržen idejama sloge i saradnje Srba i Hrvata, Guteša se našao među srpskim političarima kakvi su bili Zmaj, Mihajlo Polit-Desančić, Bogdan Medaković, baron Jovan Živković i prota Manojlo Grbić, koji su pod nekim uslovima prihvatili Sporazum sa Hrvatima iz redova Nezavisne narodne stranke poznate kao "obzoraši", 1890. godine. Umro je u Zagrebu 11. septembra 1894. godine.

MEĐU Srbima koji su vidno uticali na društveni i politički život Srba u Hrvatskoj bio je i Vladimir Matijević, osnivač "Privrednika" 1897. godine. Rođen je 22. 7. (3. 8.) 1854, kao treće dete Petra Matijevića, kapetana u bivšoj 7. kompaniji slunjske 4. graničarske regimente. Završio je regimentsku školu u Turnju kod Karlovaca, ali ga je otac premestio u realku u Rakovcu kod Karlovca. Veliki uticaj na njegov razvoj izvršio je prota Nikola Begović. Posle završene realke otišao je u Beč, na Višu trgovačku školu, gde se opredelio za posredničku, tj. agenturnu i komisionu trgovinu. U svojoj autobiografiji o tome kaže:

"Podigao i razvio sam radnju u koju sam i sad, još na prvu i najorganiziraniju te struke u celoj Austro-Ugarskoj." Pa dalje: "Svaka radnja u kojoj sam ja bio, podigla se i napredovala je." Glavno Matijevićevo delo je "Privrednik", koga osniva nakon sopstvene procene nedostataka srpskog društva, koje nije uspelo da izgradi zanatlijski stalež, kao neku vrstu trećeg staleža koji bi uspešno harmonizovao društvo. Stvorio je moćnu organizaciju, koja je uspešno delovala od 1897. do 1941. godine.

Među znamenitim Srbima koji su delovali u Zagrebu je i dr Livije Radivojević. Rođen je u Kamenici u Sremu 12. juna 1821, kao mlađi brat prosvetnog dobrotvora dr Ljubomira Radivojevića. Gimnaziju je učio u Sremskim Karlovcima, filozofiju u Segedinu, a u Pešti je učio prava. Godine 1843. položio je doktorat, a iduće godine i advokatski ispit. Godine 1848. izabran je za predsednika županijskog sudbenog stola u Rumi, a 1853. postavljen je u Temišvaru za pomoćnog izvestioca pri carsko-kraljevskom višem zemaljskom sudu. Tu je izabran i za počasnog građanina. Ubrzo je, 1861. godine naimenovan za većnika i izvestioca Kraljevskog banskog stola u Zagrebu i Hrvatsko-slovensko-dalmatinske dvorske kancelarije u Beču. Po njenom ukidanju, stavljen je na raspolaganje, a 1874. godine postavljen je za predsednika Stola sedmorice u Zagrebu. Ovu visoku dužnost obavljao je sve do 1891. godine, kada je penzionisan po svojoj molbi.

BLISTAVA karijera dokazuje kakav je ugled uživao, i zašto je za njega rečeno da je bio "simbol prava i pravde". To potvrđuje i priznanje njegovih političkih protivnika okupljenih oko lista "Hrvatsko pravo". Pripisivane su mu zasluge što je "u Hrvatskoj uopšte moguće izdavati nezavisno opoziciono glasilo". Među prvima je počeo da radi "na našem ekonomskom podizanju poboljšavanjem našeg gospodarskog stanja"... Izabran je za prvog predsednika Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga i počasnog predsednika "Srpske banke" u Zagrebu. Učestvovao je kao član u radu Blagoveštenskog sabora 1868, gde je uz barona Živkovića i Aleksandra Stojačkovića zastupao tradicionalnu srpsku politiku, zalažući se za srpske teritorijalne zahteve, koji su u to vreme bili već skoro napušteni.

Videći da je politika od stupanja pogrešna, radio je na potvrđivanju srpske autonomije, koja se svela na crkvene i školske poslove, ali je svakako uticala na to da je došlo do kraljevskog reskripta. Umro je u Zagrebu 25. januara 1903.

Među srpskim političarima koji su delovali pre generacije koja je donela hrvatsko-srpski koalicioni sporazum bio je i baron Jovan Živković. Rođen je

u Sremskim Karlovcima 11. aprila 1826, kao mlađi brat vladike Teofana Živkovića. Gimnaziju je učio u Karlovcima, a pravne nauke u Pečuju i Požunu. Učestvovao je u pripremama za Majsku skupštinu 1848. godine. Po završetku revolucije odlazi u Beč, gde dovršava pravne nauke. Tu je pripadao rodoljubivom krugu Vuka St. Karadžića. Posle svršenih studija odlazi u Temišvar, gde je boravio do 1870, kada je izabran za sremskog podžupana, većnika Banskog stola i najzad Stola sedmorice u Zagrebu, gde je ostao sve do 1873. godine. Učestvovao je u radu Blagoveštenskog sabora, na kojem se zalagao za pripajanje Srema trojednici. Godine 1861. ušao je u Hrvatski sabor kao poslanik Sremske županije i pristalica Unionističke stranke.

Savez između Hrvatske i Ugarske shvatao je kao savez dveju kraljevina, koje su spojene jedinstvom krune i svih poslova ustanovljenih Pragmatičnom sankcijom. Tražio je autonomiju za Hrvatsku uz priznanje prerogativa u pravosuđu, upravnoj i prosvetno-nastavnoj oblasti. Posle 1865, delovao je kao istinski vođa unionista. Zalagao se da se sa Ugarskom odmah započnu pregovori o nagodbi. Godine 1873, kada je vlast u Hrvatskoj prešla u ruke Narodne stranke Ivana Mažuranića, a on postao ban, Živković je dobio dužnost predstojnika unutrašnjih poslova. Godine 1883. je otišao u penziju, ali se i dalje angažovao u javnim poslovima, posebno privrednog karaktera. Kao prvak Srbadije učestvovao je 1893. na manifestaciji u Dubrovniku, prilikom otkrivanja Gundulićevog spomenika.

Falsifikovanje istorije

NA srpskoj političkoj sceni veoma ugledno mesto pripada i dr Dušanu Popoviću, koji je dobar deo života proveo u Zagrebu radeći kao advokat. Rođen je u Rumi, 1. oktobra 1877. godine. Gimnaziju je završio u Oseku, a pravni fakultet u Zagrebu. Otac mu je bio ugledni pravnik i septemvir-član Stola sedmorice. Posle završenih studija zaposlio se kao pripravnik u advokatskoj kancelariji Vase Đurđevića, a staž završio u kancelariji advokata dr Aleksandra Roknića u Sremskoj Mitrovici. Tu je 1904. godine otvorio samostalnu advokatsku kancelariju. Dobro obrazovan, sa širokim duhovnim horizontima, došao je na glas kao vrstan advokat koji je ubrzo ušao i u politički život, vezujući se za ideje koje je zastupala Hrvatsko-srpska koalicija. Godine 1906. postao je član Hrvatskog sabora, a za poslanika je izabran na listi Hrvatsko-srpske koalicije u izbornom srezu Morović u Sremu. Od tada pa sve do 1913. godine, bio je stalno biran za poslanika u Morovićkom i Sremskomitrovačkom srezu.

Prvi svetski rat zatekao ga je u Zagrebu kao poslanika u Hrvatskom saboru i kao delegata u zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru u Budimpešti. Sa dobrim ličnim vezama u mađarskim političkim krugovima, bio je veoma zaslužan što je Hrvatsko-srpska koalicija uspela da odoli političkim napadima ekstremne desnice u Hrvatskoj, mahom frankovaca koji su koaliciju stalno optuživali zbog veleizdaje, služeći se pri tom čak i denuncijacijama. Kao advokat je radio u Zagrebu od 1910. godine do Drugog svetskog rata. Vrhunac političke karijere domašio je do Prvog svetskog rata. Istakao se kao branilac u političkim procesima koji su se nizali sa ciljem da se razori Hrvatsko-srpska koalicija. U veleizdajničkom procesu u Zagrebu 1908. godine, Popović je branio optužene Srbe dokazujući da je optužnica zasnovana na falsifikovanom tumačenju istorije. Dokazao je da ne postoji delo velikosrpske propagande za koju su optuženi odgovarali. Ishod ovog procesa predstavljao je veliku sramotu za protivničku stranu, a ugled Hrvatsko-srpske koalicije ostao je neokrnjen. Zapažena je i njegova uloga kao branioca u procesima koji su vođeni u Zagrebu 1910. godine protiv dr Srđana Budisavljevića, dr Laze Popovića, dr Milana Metikoša, Milana Todorovića i Đorđa Gavrilovića. Posebni značaj je imao u čuvenom bečkom Fridjungovom procesu, koji se završio potpunim debaklom državne optužnice, koja se zasnivala na lažnim dokumentima kojima se služio bečki istoričar Fridjung. Bio je to skandal austrijske države koji je ozbiljno uzdrmao njen međunarodni ugled i temelje njenog pravosuđa. Početkom Prvog svetskog rata bio je uhapšen zbog nedozvoljenih političkih radnji, sa ciljem da ga uklone iz javnog života i oslabe Hrvatsko-srpsku koaliciju. Oslobođen je zahvaljujući poslaničkom

Bogdan Medaković

imunitetu. Posle Prvog svetskog rata povukao se iz političkog života nove države, posvetivši se advokaturi. Poslednju deceniju svoga života proveo je u Beogradu, proučavajući stare istorijske izvore, a posebno "Letopis popa Dukljanina". Svoje rezultate objavio je u obimnoj knjizi "Prilozi čitanju i razumevanju raznih starina", Beograd 1957, koju je štampao o svom trošku. Umro je u Parizu, 25. juna 1958. godine.

JEDNO od vodećih mesta među srpskim političarima u Hrvatskoj pripadalo je i dr Bogdanu Medakoviću, rođenom u Novom Sadu, 14. maja 1852, gde mu je otac dr Danilo Medaković bio ugledni novinar i pokretač novina "Srpski dnevnik" sa poučno-zabavnim dodatkom "Sedmica". Talenat je potvrdio i doktoratom pravnih nauka u Beču u svojoj dvadeset prvoj godini. Neko vreme proveo je na radu u sudu u Sremskoj Mitrovici, a 1879. je otvorio samostalnu advokatsku kancelariju u Zagrebu. Prvi javni uspeh postigao je 1883. godine, kada je ušao u Hrvatski sabor

kao poslanik izabran u kotaru Srb. Bio je član i sekretar Samostalnog srpskog kluba 1883-1884. Zalažući se za slogu i politički savez sa Hrvatima, aktivno je kao vođa Srpske narodne samostalne stranke učestvovao u stvaranju Zadarske rezolucije srpskih stranaka, do koje je došlo nakon zaključaka hrvatskih stranaka prilikom donošenja Riječke rezolucije. Ovim sporazumom u hrvatskom političkom životu javlja se nova snaga koju čini hrvatsko-srpska koalicija. Nakon pobjede na izborima 1905. godine, koalicija je postala saborska većina, a maja 1906. Medaković je izabran za predsjednika Hrvatskog sabora. Na toj dužnosti je ostao sve do 1918. godine. Kao predsjednik Sabora postao je i član Magnatskog doma u zajedničkom Ugarskom saboru. Biran je za poslanika na Srpskom narodno-crkvenom saboru u Sremskim Karlovcima. Sredinom 1897. godine imao je važnu ulogu u grupi koja je preuzela upravu nad "Srbobranom". Zapažena je i njegova aktivnost pri osnivanju lista "Srpsko kolo", koji je izlazio u Zagrebu od 1903. godine. Kao ugledni zagrebački advokat istakao se u veleizdajničkom procesu protiv braće Pribićević 1908. godine, a bio je uključen i u bečki veleizdajnički proces koji je koalicija povelala protiv historičara Fridjunga, optužujući ga zbog klevete. Istakao se i kao sledbenik Matijevićeve ideje stvaranja Privrednika i Srpske banke. Umro je 25. septembra 1923. godine.

SVETOZAR Pribićević, rođen 26. oktobra 1875, jedan je od istaknutijih političara koje su Srbi imali u Hrvatskoj. Glavnu delatnost razvio je prilikom stvaranja Kraljevine SHS, 1918. godine, i u već formiranoj novoj državi, gde je u prvoj vladi bio ministar unutrašnjih poslova od 1918. do 1920. godine. Do odlaska u opoziciju 1925. godine, učestvovao je u kao ministar u raznim vladama troimene Kraljevine. Političku karijeru započeo je 1897, objavljivanjem zbornika napredne srpskohrvatske omladine pod naslovom "Narodna misao", zajedno sa Ivanom Lorkovićem. Bio je to manifest u kojem su iznete osnovne smernice buduće složne politike Srba i Hrvata. Pribićević je u to doba studirao matematiku u Zagrebu, koju je završio 1898. godine. Zaposlio se kao nastavnik u Srpskoj učiteljskoj školi u Pakracu, odakle je prešao u Srpsku preparandiju u Karlovcu. Posle antisrpskih demonstracija u Zagrebu, 1902, postao je urednik glavnog organa Srpske samostalne stranke Novog Srbobrana. U brojnim napisima zalagao se za razumno rešavanje srpsko-hrvatskih sporova, usmeravajući svoja istupanja protiv vlasti u Beču. Bečki krugovi su na sve načine pokušavali da slome i kompromituju politiku koju je vodila hrvatsko-srpska koalicija, pa i montiranim veleizdajničkim procesima 1908-1909. godine. Pod banom Pavlom Rauhom ukinut je Ustav i uveden je Komesarijat, ali te mere nisu slomile ovu koaliciju. Tokom Prvog svetskog rata, jedan deo njenih prvaka bio je i zatvoren. Pribićević se sklonio u Budimpeštu, pa mu je tek 1917. omogućen povratak u Zagreb. U tim teškim danima isticao se angažovanim

govorima o ulozi koalicije i njenom stavu prema rešenju nacionalnog pitanja.

Srbin predsednik Sabora

PRED sam kraj Monarhije u Zagrebu je osnovano Narodno vijeće, a Pribićević je izabran za njegovog potpredsednika. U Hrvatskom saboru 19. oktobra 1918. održao je čuveni govor u kojem je obrazložio predlog o raskidu svih veza hrvatske sa Austrijom i Mađarskom. Borio se protiv federalista i tzv. Ženevskog sporazuma sklopljenog između Nikole Pašića, Antuna Korošca i srpske opozicije. Doprineo je da se u Zagrebu 24. novembra 1918. godine donese odluka o neposrednoj vezi sa Kraljevinom Srbijom, pa je 1. decembra 1918. delegacija Narodnog vijeća predala regentu Aleksandru Karađorđeviću adresu o stvaranju zajedničke države, Kraljevine SHS. U novoj državi Pribićević je od početka bio značajan faktor političkog života, posebno nakon zbora u Sarajevu održanog 15. i 16. februara 1919, kada su udareni temelji političkoj grupaciji u koju su ušli Hrvatsko-srpska koalicija, Napredna slovenačka stranka, Kočićeva grupa iz Bosne i Hercegovine i Samostalna, Nacionalna i Napredna stranka iz Srbije. Tokom aprila 1919. nastala je najpre Demokratska zajednica, a iz nje nova Demokratska stranka. Posle pregovora sa Radićevom strankom 1924. godine, Pribićević se izdvaja i osniva Samostalnu demokratsku stranku. Posle stranačkog približavanja Nikoli Pašiću dolazi do osnivanja nacionalnog bloka koji je pobedio na izborima. Posle razlaza sa Pašićem prelazi u opoziciju, a posle konfiniranja odlazi u emigraciju, gde je i umro u Pragu 15. septembra 1956. godine.

NIKOLA Krestić, rođen u Zagrebu 22. decembra 1824. predstavlja političku ličnost Srba u Hrvatskoj koja je stekla značajno ime još u vreme bana Jelačića. Gimnaziju je završio u Zagrebu, filozofiju u Pešti, a prava u Zagrebu, gde je 1847. otvorio advokatsku kancelariju. Ban Jelačić ga je 1848. i 1849. zaposlio kao svog tajnika. Kao advokat udružio se sa srpskim političarem Maksom Pricom, a njihova zajednička kancelarija je ubrzo postala jedna od najčuvenijih u Hrvatskoj. Kao član Narodne stranke Krestić je 1861. postao član Hrvatskog sabora, a zatim je stupio u tzv. Samostalnu stranku koja je imala austrofilski program. Godine 1871. ušao je u Sabor kao član Narodne stranke, suprotstavljajući se nagodbenoj politici kojom je najviša državna vlast pokušavala da reformiše državu. U politici Hrvatske, centralno pitanje je postalo postizanje sporazuma o hrvatsko-ugarskoj nagodbi i njenoj reviziji posle izbora tzv. regnikolarne deputacije. Zahvaljujući njegovom uticaju došlo je do sporazuma između unionista i narodnjaka, a takav uspeh doneo mu je 1873. godine mesto predsednika Hrvatskog sabora. Na tom položaju je ostao neprekidno sve do 1884.

godine. Te godine se zbog bolesti povukao iz javnog života. Izabran je za predsednika advokatske komore u Zagrebu 1871, a tu dužnost vršio je do smrti 1. decembra 1887. godine. Njegovo javno delovanje izvršilo je nesumnjivi uticaj na Srbe u Hrvatskoj. Bio je to prvi Srbin izabran za predsednika Hrvatskog sabora, a to je bilo najviše priznanje koje je mogao da postigne jedan srpski političar u Hrvatskoj.

I Đorđe Krasojević, rođen 14. maja 1852, značajna je političku ličnost koja je u političkom životu Srba u Austro-Ugarskoj stekla nesumnjive zasluge. Nakon završene gimnazije u Sremskim Karlovcima i Novom Sadu, studirao je prava u Gracu i Insbrucku. Doktorat je položio 1875, a zatim i advokatski ispit 1884. godine. Bio je dobrovoljac u srpsko-turskom ratu 1876, boreći se na srpskoj strani u odredu pukovnika Đoke Vlačkovića. Istakao se u radu Omladinske skupštine u Novom Sadu 1880. godine. Prilikom osnivanja lista "Srbobran", pridružio se osnivaču Paji Jovanoviću. U početku je bio pristalica ideja Svetozara Miletića, a kada se njegova stranka pocepala prišao je Radikalnoj stranci, u kojoj je postao njen predsednik. Kao vođe ove stranke učestvovao je u donošenju Zadarske rezolucije. Glavno političko delovanje posvetio je srpskoj borbi za narodnu i crkvenu autonomiju u Ugarskoj. Kada je 1902. Radikalna stranka dobila većinu, kao njen vođa izabran je za potpredsednika srpskog crkveno-narodnog sabora u Sremskim Karlovcima. Zapažen je i kao advokat narodnih fondova u sporu Karlovačke patrijaršije sa rumunskom crkvom oko vlasništva nad manastirima u Banatu, koji je okončan poravnanjem tek 1906. godine. Uviđajući značaj koji je osnivanje Srpske banke u Zagrebu imalo za ekonomski položaj Srba u Hrvatskoj, bio je jedan od njenih osnivača. Njegov zapažen politički i kulturni rad doneo mu je progonstvo i internaciju u vreme Prvog svetskog rata, kao i bolest, od koje je i umro 25. septembra 1923. godine.

LEKAR i društveni radnik dr Laza Popović rođen je 1877. godine. Nakon završene srpske pravoslavne velike gimnazije u Sremskim Karlovcima studirao je medicinu u Beču, gde je 1901. promovisan za doktora opšte medicine. Tu se upoznao sa dosta studenata iz slovenskih zemalja, a oduševljavale su ga češke kolege programom društva "Sokola". Početkom Prvog svetskog rata 1914. Popović je u Zagrebu optužen zbog veleizdaje zajedno sa grupom karlovačkih "Sokola", čije je društvo njegovim zalaganjem osnovano 19. januara 1904. U Sr. Karlovcima, pa je osuđen na četrnaest meseci zatvora. Tada mu je Bečki univerzitet oduzeo diplomu, pa je tek posle rata 1918. godine ponovo promovisan u Pragu. Na istom procesu osuđen je i dr Srđan Budisavljević. Po ugledu na karlovačkog "Sokola" osnivana su mnoga sokolska društva, pa tako i u Zagrebu. Od početka je uspostavljena bliska saradnja sa hrvatskim i slovenačkim, a

posebno sa češkim "Sokolom" - maticom slovenskog sokolstva. a njihov predlog novoosnovana društva su združena u župe: fruškogorsku, krajišku, bosansko-hercegovačku, primorsku i Jasinu. "Srpski sokoli" su nastupili sa 200 vežbača na hrvatskom svesokolskom sletu u Zagrebu 1906. godine, a na drugom svesokolskom sletu u Zagrebu 1911. godine sa 762 vežbača. U Zagrebu je na njegovu inicijativu osnovan i Savez srpskih sokolskih društava, koji nije uvažavao tadašnje državne granice. Za predsednika Saveza izabran je slikar Steva Todorović, osnivač prvog "Sokola" u Krljevini Srbiji. Pred sam rat 1914. Popović je sa Stevom Todorovićem i Đurom Paunovićem iz Srbije, dr Lazarom Carom iz Hrvatske i "Slovenačkim sokolima" želeo da osnuje Jugoslovenski sokolski savez, što je ostvareno tek 1919. na Vidovdan u Novom Sadu. Krajem 1918. postao je primarijus i upravnik rendgenske laboratorije Zakladne bolnice u Zagrebu. Na Zagrebačkom sveučilištu izabran je na Medicinskom fakultetu 1921. za vanrednog, a 1931. za redovnog profesora rendgenologije u Jugoslaviji i prvi predsednik Duštva za rendgenologiju osnovnog u Zagrebu 1927. godine. Sa Milanom Zurčinom i Markom Kostrenčićem bio je jedan od urednika časopisa "Nova Evropa" koji je izlazio u Zagrebu. Umro je u Beogradu 1945. gde se preselio kao senator Kraljevine Jugoslavije.

Crveno slovo nauke

DR JOVAN Subotić, rođen 30. januara 1817, bio je jedan od značajnijih srpskih političara u Hrvatskoj. Sem bavljenja politikom, bio je i priznati književnik. Posebnu popularnost postigle su njegove pozorišne drame, prihvaćene ne samo od srpskih, već i od hrvatskih pozorišnih trupa. Posle završene gimnazije u Sremskim Karlovcima i Segedinu, studije je nastavio u Pešti, gde je doktorirao na filozofiji 1836. a 1840. na pravu. Baveći se advokaturom, od 1842. do 1847. je uređivao "Letopis Matice srpske", koji je tada još izlazio u Pešti. Revolucionarne 1848. godine bio je inicijator i sazivač skupštine Srba u Pešti koja je imala zadatak da s obzirom na opšte političke prilike u Austriji, formuliše srpske zahteve. Iste godine, učestvovao je i na majskoj skupštini u Sremskim Karlovcima, na kojoj je ustanovljena Karlovačka patrijaršija i mitropolit Josif Rajačić izabran za prvog patrijarha.

Kao političar umereno liberalnih shvatanja, istakao se istupanjima u zajedničkom Ugarskom saboru, gde je bio blizak idejama Svetozara Miletića. Za vreme boravka u Zagrebu, kao dramski pisac bio je postavljen za upravitelja Zemaljskog kazališta, gde je uspešno sarađivao sa pozorišnim reformatorom, piscem i glumcem Josipom Frojdenrajhom. O toj saradnji ostavio je dragocena svedočanstva u svojoj "Avtobiografiji", koju je izdala Matica srpska u Novom Sadu. Književno stvaralaštvo započeo je lirskim pesništvom romantične inspiracije, a više uspeha je pokazao u dramama sa

nacionalno-istorijskom tematikom kakve su "Herceg-Vladislav", "Nemanja", "Miloš Obilić" i "Zvonimir". One su mu donele popularnost kakvu je kod Srba imao još jedino Sterija Popović.

Subotić je posebnu pažnju obraćao na čistotu scenskog govora. Govoreći o jeziku kojim se govorilo na bini u Zagrebu i Novom Sadu, on u "Avtobiografiji" kaže: "Ne može se potpuno uživati ni tamo ni ovde, ali se daje gledati i ono što daju na zagrebačkoj pozornici i ono što se predstavlja od Novosadskog narodnog društva". Prešao je 1868. u Novi Sad, gde se bavio advokaturom. Tu je bio biran za predsednika Matice srpske i pročelnika "Društva za Srpsko narodno pozorište". Svojim delovanjem je uspešno povezivao srpske i hrvatske kulturne i političke centre kao što su Novi Sad, Zagreb, Osijek i Beograd, gde je, takođe, boravio neko vreme. Umro je 16. januara 1886. godine.

ZNAČAJAN datum u istoriji kulture i nauke u Hrvatskoj predstavlja 4. mart 1866. godine, kada je u Zagrebu osnovana Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, pod pokroviteljstvom biskupa J. J. Štrosmajera.

Među prvim članovima u Akademiju je 12. marta 1866. izabran dr Jovan Subotić, srpski političar i književnik čija su dramska dela već ranije postala deo pozorišnog repertoara u Zagrebu. Iste 1866. godine, 4. decembra, imenovan je za redovnog člana JAZU i filolog Đura Daničić (1825-1882), koji je postao prvi generalni sekretar Akademije. Njegov rad na uređivanju "Rječnika hrvatskog ili srpskog jezika", čiji je prvi tom objavljen 1880. godine ima trajne vrednosti. U njegovoj redakciji urađeno je prvih pet svezaka. Taj rad nastavili su filolozi Srbin Pero Budmani i Hrvat Tomislav Maretić. Taj veliki naučni poduhvat je posle sto godina rada završen u naše vreme.

Kada je 1919. godine formiran umetnički razred, za počasnog člana je izabran slikar Pavle - Paja Jovanović. Posle Drugog svetskog rata bilo je više srpskih naučnika i umetnika iz Hrvatske biranih u JAZU, na primer, Luka Marić, geolog i mineralog, ekonomist Dušan Čalić, pesnik Vladimir Popović, vajar Vojin Bakić i muzički umetnik Svetislav Stančić. JAZU je organizovala tri naučna skupa posvećena srpskim velikanima Đuri Daničiću, Vuku Stefanoviću Karaxiću i Nikoli Tesli, koji je takođe bio član JAZU. I posle Drugog svetskog rata, u uslovima nove Jugoslavije, u JAZU je nastavljeno biranje značajnih stvaralaca iz Srbije, tako su, na primer, članovi ove visoke naučne ustanove postali i Oskar Davičo, Miodrag B. Protić, Marko Ristić i Milan Bogdanović.

Ovim nabrojanjem znamenitih srpskih javnih i političkih radnika u Zagrebu, nije iscrpljena njihova lista. To se, pre svega, odnosi na članove Hrvatsko-srpske koalicije čije delovanje zaslužuje svestranija istraživanja. Posebno treba proučiti druženje te koalicije za vreme Prvog svetskog rata i njenu borbu da se, uprkos pritiscima i optužbama vojnih vlasti o veleizdaji, održi na političkoj sceni Hrvatske. Važna je i sudbina tzv. samostalaca u periodu između dva svetska rata i njihovo političko opredeljenje za hrvatsku opoziciju koju je predvodio dr Vlatko Maček.

POČETAK štamparstva u Zagrebu vezuje se za boravak u njemu istoričara Pavla Ritera Vitezovića (1652-1713), koji je svojim radom ovaj grad pretvorio u središte hrvatske knjige i kulture. Njemu prethodi dolazak isusovaca u Zagreb 1606. godine. Tada je uočena potreba da se u gradu osnuje štamparija, koju su isusovci nabavili 1664. godine, ali je ona radila slabo i na kraju je završila u ostavama biskupskog dvora na Kaptolu. Nju je Vitezović otkrio i ona mu je poverena na korišćenje od 1695. do 14. juna 1706. Tu je 1696. štampao svoju knjigu "Kronika aliti szpomen vszega szvieta".

Na prigovor da nije štampao dovoljan broj knjiga, ponosno je odgovorio: "Ta bi štamparija, kroz više od trideset godina zametnuta, bila propala, da je ja nijesam svojom brigom i trudom uskrsnuo, znatnim troškom obnovio, te za nedavnog požara 1706. s velikim svojim gubitkom spasao. Ovako je po mojem gorljivom nastojanju bila na veliku čast i korist kraljevstva. U njoj su štampane knjige za školsku mladež ovoga naroda, tako korisne kao i potrebite".

"Srbobran" kao zastava

NAKON odlaska Vitezovića u Beč, u Zagrebu deluje niz stranih štampara. To nije podstaklo Srbe da i oni otvore svoju štampariju. Tek posle Velike seobe Srba 1690. u austrijsku državu, srpska jerarhija otpočinje borbu da im carska vlast odobri otvaranje svoje štamparije. Takva dozvola tada nije dobijena. Tek na kraju 18. veka Srbi su u Beču došli u posed jedne štamparije, čiji je vlasnik bio Stefan Novaković. On je bio prinuđen da je, usled materijalnih teškoća, brzo proda Peštanskom univerzitetu. Štamparstvo kod Srba je svoj pravi zamah ostvarilo tek u 19. veku, kada su otvorene mnoge srpske štamparije na području Južne Ugarske, a i u Kneževini Srbiji.

Štamparstvo kod Hrvata doživelo je preokret u vreme Ilirskog pokreta zahvaljujući dr Ljudevitu Gaju, koji je 28. decembra 1852. obelodanio oglas u kojem je obznanio da je otvorio "Narodnu knjigarnicu". Tom prilikom štampao je proglas u kojem se kaže: "Prvo i osobito mjesto zauzimat će vazda u narodnoj knjigarnici narodna jugoslavenska književnost i uopćena djela slavjanskim jezikom izlazeća ili na slavjanstvo spadajuća".

U to vreme Srbi u Zagrebu su se koristili uslugama hrvatskih štampara, kod kojih izlaze i neka dela srpske književnosti. Povremeno pojavljivanje ćirilicom štampanih knjiga u Zagrebu u pedesetim godinama 19. veka ne predstavlja neko posebno iznenađenje.

ZA razvoj štamparstva kod Srba u Zagrebu od velikog je značaja pokretanje književnog lista "Srpski zabavnik" koji je od 5. januara 1884. godine izlazio svakog 5, 15. i 25. dana u mesecu pod uredništvom Dušana Rogića.

Dušan Rogić, rođen je u Sremu, u Šimanovcima, 3. septembra 1855. godine, a maturirao je u Sremskim Karlovcima, 24. maja 1877, filozofski fakultet završava u Zagrebu posvetivši se u početku novinarstvu. Na kraju prvog broja uredništvo se obratilo javnosti posebnim člankom. U natpisu se ističe da se u Zagrebu već duže vreme oseća potreba za jednim srpskim književnim listom i to iz dva razloga: prvi je da se time "daje vidljiv znak o srpskome životu", a drugi da se preko ovog lista odneguje srpska čitalačka publika.

Godine 1897. Rogić je otpušten iz službe iz političkih razloga i prelazi u Srbiju gde radi kao privremeni učitelj. Pred Prvi svetski rat gubi mu se trag u Pirotu gde je službovao u tamošnjoj gimnaziji. Šturo podatke o njegovom životu najviše doznajemo iz lista koji je uređivao u Zagrebu do 1885. godine, kada obustavlja njegovo izlaženje.

U broju 1, 5. januara 1884, Rogić objavljuje svoju tragediju u pet radnji pod imenom "Zlatica", a sadržaj se odnosi na narodnosne razmirice Srba i Hrvata u Trojednici. Zanimljivi su i tekstovi M. Rogulja o Srpskoj crkvi u Zagrebu, Napisi o srpskim besedama i koncertu u Zagrebačkom pozorištu kada je nastupila Olga Vasiljević i Poselu Srpskog pevačkog društva u Zagrebu, o besedi u Zagrebu na kojoj je učestvovao glumac Nikola Simić.

Zahvaljujući marljivom istraživanju Staniše Vojnovića dobili smo i neke dragocene podatke o društvenom životu zagrebačkih Srba o kojim je javljao svojim čitaocima Dušan Rogić.

ŠTAMPARSTVO kod Srba u Zagrebu obnavlja se osnivanjem prve srpske štamparije koju je otvorio Pavle - Paja Jovanović, i koja je počela da radi 25. maja 1892. godine. On je rođen u Zemunu, 9. februara 1849, a umro je 22. maja 1897. Školovao se u Zemunu, Beogradu, Karlovcima, Zagrebu i Oseku. Po svršenoj gimnaziji otišao je u Cirihi, gde je svršio filozofske nauke. Po povratku u zemlju bio je nastavnik u Zemunu od 1873. do 1879. godine. Odatle je premešten u Petrinju, gde je službovao dve godine, a

zatim je premešten u sarajevsku gimnaziju. Tu je osnovao list "Trebević". Posle napuštanja Sarajeva vraća se u Petrinju, gde ostaje sve do 1884. godine, kada dolazi u Zagreb. Zapavši u materijalne teškoće, Jovanović je štampariju prodao zagrebačkom trgovcu Petru Nikoliću, stavivši je time u službu "Privrednikovog"

pokreta. Kada se ona našla pred bankrotstvom, njen upravni odbor ponudio je "Privredniku" da je preuzme.

Najuticajniji srpski list u Zagrebu bio je "Srbobran", list za politiku, narodnu prosvetu i privredu. Izlazio je utorkom i nedeljom, a štampan je u štampariji F. Fišera. "Srbobran" je počeo da izlazi septembra 1884, i izlazio je sve do 1914. Ubrzo je po uticaju postao sličan novosadskoj "Zastavi". List je zadržao svoj ugled sve do 1914, kada je zbog izbijanja Prvog svetskog rata zabranjen. Od 1902. do 1907. izlazio je pod nazivom "Novi Srbobran". Pokrenuo ga je Pavle Jovanović, organizator Srpske samostalne stranke, koji je bio i njegov prvi vlasnik i urednik, kao i osnivač prve srpske štamparije u Zagrebu. U nekrologu u "Srbobranu" za Jovanovića je rečeno: "Duša je narodna dihala neznano srpskom mišlju, ali ona nije bila oblagorođena poznavanjem elemenata srpske narodnosti". Pa dalje: "Četrnaest godina novinarskog rada Pavla Jovanovića bilo je četrnaest godina najtežega tamnovanja za srpski narod".

U doba izlaženja "Srbobrana" desili su se mnogi sudbonosni događaji srpske, balkanske i evropske istorije. Austrija je postala dvojna monarhija, ukinuta je Vojna krajina, okupirana je Bosna i Hercegovina, Srbija je postala kraljevina, 1903. je ugašena loza dinastije Obrenović, vođeni su Rusko-japanski i Drugi balkanski rat, grof Kuen Hedervari je otišao iz Hrvatske, na izborima je pobedila Hrvatsko-srpska koalicija. Svi ovi događaji, ogledali su se i u "Srbobranu", koji je u tom razdoblju promenio više urednika. Dogodilo se i nekoliko antisrpskih demonstracija u Zagrebu u kojima je stradala imovina srpske crkve i građana.

Elita u "vihoru"

OD drugih srpskih listova koji su izlazili u Zagrebu, treba pomenuti šaljivi list "Vrač pogađač", čiji je urednik bio Sima Lukin Lazić. Izlazio je u Zagrebu 1896-1902, a posle u Novom Sadu. Jedno vreme u Zagrebu, gde mu je urednik postao Jovo Miodragović...

Kao organ Srpskog privrednog društva "Privrednik", od 1898. do 1914. izlazio je u Zagrebu i list "Privrednik", čiji je vlasnik bio Savez srpskih zemljoradničkih zadruga. Od 1910. do 1914. izlazio je u Zagrebu, svakog 20. u mesecu i list "Slobodna misao", glasnik hrvatskih i srpskih slobodnih mislilaca, pod uredništvom Zdenka Vesnića, kao organ Srpske narodne radikalne stranke. Pod uredništvom Stijepa Kobasice izlazio je u Zagrebu od 1911. do 1912. "Sremski glasnik". Pojavilo se u periodu od 1903. do 1919. i "Srpsko selo", list za selo, čiji su urednici bili Bude Budisavljević i Adam Pribičević...

Jedan od najčitanijih jugoslovenskih revolucionarnih časopisa pred Drugi svetski rat bio je zagrebački "Vihor", u kojem su sarađivali i dr Ante Tresić-Pavičić, Aleksa Šantić, Davorin Trstenjak, Vasa Stajić, Vladimir Čerina, Ivo Andrić, Antun Barac, Dimitrije Mitrinović i Danko Anđelković.

KAKO se politički život Srba u Hrvatskoj sve više usmeravao ka Hrvatsko-srpskoj koaliciji, tako je "Srbobran" postajao sve važniji politički list Srba u Trojednici. Važnu ulogu u potvrđivanju srpskog naroda i njegove privrede i kulture odigrao je i kalendar "Srbobran", koji je izlazio u Zagrebu od 1892. do 1914. Zamišljen kao zabavnik, bavio se temama i iz drugih krajeva u kojima je živio srpski narod, pa je tako vršio političku misiju u mnogim središtima Srpstva. Takva politika uredništva svedoči u kojoj su meri zagrebački Srbi bili svesni uloge koju su izborili u reformisanoj Austro-Ugarskoj monarhiji, posebno posle razvojačenja Vojne krajine.

Da bi ostvario svoje namere da po svaku cenu nametne nagodbu sa Mađarskom, ban Levin Rauh je smenio gotovo ceo srpski deo činovničkog aparata. Među otpuštenima se našao i dr Jovan Subotić koji napušta Zagreb i prelazi u Novi Sad, gde pokreće list "Narod". Na konferenciji koja je održana 14. avgusta 1881. osnovana je Samostalna srpska stranka. Kako je ona bez svog lista imala male izgleda da se razvije i okupi pristalice, odlučeno je da se pokrene novi list. To je najpre shvatio dr Milan Đorđević, nekadašnji urednik novosadske "Zastave". Učen, vredan i pronicljiv, lako je uočio koje će posledice imati ukidanje Vojne granice i brojnije uključivanje Srba u politički život Hrvatske. Bilo mu je jasno da srpski listovi u Ugarskoj neće biti u stanju da zastupaju interese Srba u Hrvatskoj, jer su oni bili zauzeti sopstvenom problematikom.

Stoga je 1882. odlučio da u Rumi pokrene političke novine pod imenom "Srpski glas". Kroz njih je želeo da odbrani ugrožene srpske interese, "svom odlučnošću, al` i onim dostojanstvom koje priliči stvari za koju na branik stupamo". Đorđević je "nacionalno oslobođenje Srba proglasio za osnovnu misao programa svog lista, pomoću kojeg je hteo da ukorenjuje pouzdanje u sopstvene snage, da jača volju koja bi bila kadra da izvojuje slobodu, ali i da je sačuva kada do nje dođe".

Zanimljiv je književni feljton zagrebačkog "Srbobrana", koji je verno oslikao intelektualnu zrelost Srba u Hrvatskoj i njihovih predvodnika. U prvom broju lista objavljen je stav, da "s braćom Hrvatima, s kojima nas vezuje najuže plemensko srodstvo i s kojima na jednom pragu i ognjištu dijelimo zlo i dobro - uzgajaćemo iskrene bratske osjećaje, te ćemo se istjecati u slozi i ljubavi za čast i spas mile nam domovine - majke Srba i Hrvata".

List je pokrenut novcem srpskih građana iz Hrvatske, u prvom redu trgovaca Nikole Gavele, posednika Milana Stankovića i barona Jovana Živkovića. Taj književni feljton se ozbiljno i s ljubavlju bavio problemima narodnog života u Gornjoj krajini, istovetno pojavama u životu Kruševca ili Kragujevca. Politička orijentacija "Srbobrana" bila je nacionalna integracija celog Srpstva. U Zagrebu je dr Laza Kostić, po pozivu hrvatske vlade prevodio na srpski Deruburg Henrikova "Pandekta" 1893, koja su štampana nakladom zemaljske vlade u štampariji Ign. Granica. Taj podatak svedoči o već stečenom visokom nivou srpskog građanstva.

Trgovac Petar Nikolić je 1879. godine stekao u Zagrebu "Obrtnicu trgovca s umjetnim tvorevinama". U hrvatskoj historiografiji naveden je podatak da je Eugen Ferdinand Bote otvorio početkom šezdesetih godina prvu hrvatsku izdavačko-umetničku trgovinu, a da je najopsežniju izdavačku delatnost razvio trgovac Petar Nikolić. On je za svoje oleografije angažovao hrvatske i srpske slikare, a svoja izdanja je slao u sve južnoslovenske zemlje. Te reprodukcije, izvedene za ono vreme u prvorazrednoj oleografskoj tehnici, mahom istorijske sadržine, odigrale su veliku ulogu u buđenju hrvatskog i srpskog istorizma. One su uticale na podizanje opšte istorijske svesti, pa su tako imale direktnu vezu sa savremenim političkim trenutkom.

Mnogobrojnim oglasima i plakatima Nikolić je reklamirao svoju firmu koja se nalazila u Ilici 7, u kući srpske pravoslavne crkvene opštine. Od hrvatskih umetnika uzeo je Vjekoslava Karasa (1821-1858), Vlaha Bukovca (1855-1922), Otona Ivekovića (1869-1939), Celestina Medovića (1857-1920) i Ferda Kikereca (1845-1893). Od srpskih slikara opredelio se za Paju Jovanovića (1859-1957), Đorđa Krstića (1851-1907) i Uroša Predića (1875-1953), u ono vreme najpopularnije srpske slikare. Nikolićeva izdanja pozitivno su ocenjena u gotovo svim važnijim novinama i časopisima u Zagrebu.

Romantika kao renesansa

U RAZVOJU Zagreba vidno mesto je zauzimalo pozorište, koje se postepeno ugrađivalo u temelje probuđene nacionalne svesti Hrvata. Ta svest se jedva može zamisliti bez učešća pravoslavnih stanovnika grada, koji su pozorištu novčano pomagali i bili uključeni u njegov umetnički razvoj kao pisci, glumci i intendant. Ovom usponu svakako su doprineli i opšta duhovna kretanja u Evropi, u kojoj se rasplamsavao romantizam. O tome je Jozef Matl zaključio da "romantika zapravo predstavlja za južne Slovene renesansu, nacionalno-kulturno ponovno rađanje, povoljan porast u njihovom celokupnom kulturnom razvitku".

Već na početku pozorišnog života u Zagrebu, tridesetih godina 19. veka, istaknuti prijatelj pozorišta bio je Hristofor Stanković. On je odlučio da deo svog imetka uloži u podizanje stalnog pozorišta, čime su prestala gostovanja stranih, mahom nemačkih trupa. Putujući glumci davali su predstave u palati grofa Amadea, a nastupale su uglavnom drugorazredne nemačke trupe igrajući na nemačkom jeziku.

Po želji svojih sugrađana, Stanković je pristao da u staroj gradskoj opštini na Markovom trgu, tokom 1833. i 1834. godine izgradi svoje pozorište. Već 7. januara 1835. godine odigrana je prva predstava iz hrvatskog života. Tada se prvi put s pozornice čula i Gajeva programska budnica: "Još hrvatska nij' propala", koja je brzo prihvaćena kao himna hrvatskog narodnog preporoda. Nacionalna orijentacija u hrvatskom pozorištu bila je oslabljena činjenicom da su predstave igrane na nemačkom, sa glumcima koji su jedva razumeli hrvatski jezik.

Stankovićevo pozorište je još punih 25 godina nastavilo da služi više nemačkoj nego hrvatskoj kulturi. Nemački režiseri nisu mogli da izmene ovu činjenicu, iako su u međučinove stavljali hrvatske pesme, pokušavajući da bar malo ugode domaćoj publici i smanje njeno nezadovoljstvo. Na sednici Ilirske čitaonice od 24. juna 1840, grof Janko Drašković je rekao da "nam je uz veliku ljubav prema narodnom jeziku, sveta dužnost da podupiremo mlađahni institut novopodignutog domorodnog teatra, iz kojega bi se pretakao u publiku sve više i više bolji i izobraženiji jezik i običaji naši narodni, gde bi se u krasnom našem jeziku, ne samo mladež, već i puk učili ujedno dužnostima dobrog domorodca".

Briga o pozorištu imala je odjeka u Hrvatskom saboru, gde se od 10. do 18. avgusta 1840. godine prvi put službeno govorilo o ovoj instituciji. Banski namesnik biskup Juraj Haulik imenovao je prvi kazališni odbor, sa grofom Jankom Draškovićem na čelu. Tada je rečeno: "Hram nam je božice Talije amanet više naobrazbe, pa treba da ga čuvamo dok ga imamo, a narod koji teži za naobrazbom, ne može biti bez sinova boginje Talije, ako ne želi nazadovati". Značaj pozorišta obrazložio je i ban Jelačić u svom znamenitom proglasu "na sve oblasti i odličnike zemlje", u kojem kaže:

"Jedna je između glavnijih zadaća pučkoga izabraženja, koje se nalazi još u razvitku, utemeljenje narodnog kazališta. Želja se za kazalištem javlja u našem narodu sve silnije i jače! Zaista, bez narodnog kazališta nema nade da će se razviti naša književnost, dakle, ni napredak našeg duševnog izobraženja. Da je kazalište potreba narodna, a isto tako i najglavniji uvjet za narodno izobraženje, učimo se iz narodnog života sadašnjih najizobraženijih naroda. A isto tako vidimo da narod, čim je na nižem stupnju svog izobraženja, manje haje za kazalište. Napokon je kazalište živo ogledalo prošlih i sadašnjih običaja, te nas, kad nam k tome još u narodnom jeziku zbori, još silnije nuka na stazu više izobraženosti. A obzirom na prilike današnjeg vremena, ne da se roditi boljim uspehom o napretku i učvršćenju narodnog života našeg, nego baš putem narodnog

kazališta. Složimo se, dakle, u toj nameri, koja je za razvitak našeg duševnog života tako odlučna".

TIM proglašom osnovana je neka vrsta deoničarskog društva, u kojem upisnici nisu sudelovali u dobitku, već su jedino imali pravo da im bude vraćen njihov novac, sakupljen od 4.000 rodoljuba sa ulogom od po 25 forinti. Kad je 1841. pokrenuto prikupljanje novca za Hrvatsko narodno kazalište, među prvima se prilogom od 25 forinti oglasio gornjokarlovački episkop Evgenije Jovanović, a zatim i Srbi oficiri iz banske i ogulinske regimente, od kojih su se neki obavezali da od svojih mesečnih plata redovno odvajaju po 10 do 20 krajcera.

Prikupljenim novcem otkupljena je pozorišna zgrada i njen inventar, udareni su temelji stalnom hrvatskom kazalištu. Pored finansijski, dva su osnovna problema otežavala rad ovog pozorišta: nacionalni repertoar i glumci koji su mogli da igraju na narodnom jeziku. Taj problem rešen je pozivanjem novosadske putujuće družine Adama Mandrovića, koja je već nastupala sa komadima domaćih pisaca i za koju jezik nije predstavljao teškoću.

Novosadski glumci prikazali su Kukuljevićevu dramu "Juran i Sofija", za koju je prolog sastavio Ivan Mažuranić. U njemu je rekao da je to "seme od kojega će negda može biti naši unuci uživati slatke plode". Njegov tekst za predstavu od 10. juna 1840. godine glasio je:

"Iz donjih stranah domovine naše
Evo nas ovde za prokušat ono
Što nikad nitko prokušao nije
Na ovom mestu!
Nadvladati ima, koji novom stazom
Pram cilju ide!
A šta nas vuče iz dalekih stranah
Na ove vruće daske, kuda samo
Božica prave umetnosti šeće?
Nas putnike koji smo samo od šale,
Za radost svoju i veselje drugih

Po koju žertvu Taliji priželi?"

PEVANJE I BESEDE

U ZAGREBU su javni nastupi srpskih pevača ili besede na proslavama Svetog Save bili prvorazredni društveni događaji, pa se vesti o njima mogu naći i u novinskim prikazima. Prikaz Svetosavske besede od 27. januara 1898. godine objavljen je u "Agramer cajtungu". Neki očevidac sa ironijom primećuje: "Vi ste našu besedu sasvim kroatizirali, a u auditorijumu ne vidi se ništa drugo sem fraka i balskih haljinica". Dalje se kaže da su na ovoj svečanosti bili prisutni i gradski karakter i zahtevi moderne kulture.

U teatru - tuđe!

U ZAGREBU je lagano sazrevala ideja o osnivanju stalne hrvatske pozornice, tim pre, što je već 1840. godine Hrvatski sabor doneo odluku da kazalište postane Narodni zavod. Novosadska trupa popunila je svoj sastav Zagrepčankama Julijom Štajn, Franjicom Vesel i darovitom glumicom Josipom Vagi, a povećanje ansambla omogućilo je i da trupa obogati repertoar. Uz prevode Kocevia, prevode sa i dela Hana, Šeridana, Holbajna i V. Igoa. Tako je postepeno napušten repertoar koji je bio ograničen uskonacionalnom tematikom.

Drugu sezonu su Novosađani završili 31. marta 1841. Treća sezona u Zagrebu započela je 26. avgusta 1841. godine, Kernerovom dramom "Zrinjski", objavljenom 1814. u Beču, gde je uskoro izvedena i u pozorištu. Njen uspeh u Hrvatskoj je razumljiv, jer je tragični junak Nikola Šubić Zrinjski hrvatsku publiku podsećao na davno prošlu feudalnu slavu i hrabrio je za nove borbe u procesima konstituisanja evropskih nacionalnih država. Čak je i znameniti austrijski slikar Peter Kraft naslikao kompoziciju koja predstavlja "Ispad grofa Nikole Zrinjskog iz Sigeta i juriš na Turke". Ovakvi podsticaji prihvaćeni su u ilirskom preporodu najpre u književnosti kao istorijske drame i u epskom pesništvu, a zatim i u operi Vatroslava Lisinskog.

Godine 1843. i 1844. u Zagrebu su opet nastupale nemačke putujuće trupe. Tek 1845. direktor Ling je priredio nekoliko hrvatskih predstava, u kojima je učestvovao i tenor Frajberg. Pozorišni život je dobio snažan podstrek kada je Vatroslav Lisinski dovršio svoju operu "Ljubav i zloba", koja je izvedena nekoliko puta tokom 1846. godine. Za razvoj kazališta zaslužen je

i Karl Rozenšen (Karl Rosenschen), koji je u proleće 1847. stigao u Zagreb sa nemačkom družinom. Njega je prosvetljeni ilirac dr Dimitrije Demeter, član pravoslavne crkvene opštine, nagovorio da stvori hrvatsku trupu.

ROZENŠEN je ostvario Demeterovu želju, a u njegovu trupu stupila su tada braća Josip i Franc Frojdenrajh, kojima su se pridružili i neki Hrvati i Česi. Hrvatske predstave počele su da se igraju u maju 1847. godine, prikazivanjem predstave "Serežan i junaci", a nastavljene su Kukuljevićevom dramom "Guslar". Bili su to samo povremeni nastupi, jer je trupa, sastavljena na brzinu, bila slabog kvaliteta i radila je sa prekidima. Posle revolucije 1848. godine, Demeter se vratio svojoj staroj ideji da stvori Hrvatsko pozorište, pa je zajedno sa Ognjanom Štriglom osnovao veliko Društvo hrvatskih pozorišnih dobrovoljaca. Na repertoar su stavljeni novi komadi iz tadašnjeg romantičarskog teatra, na pr. "Čaša vode" od Scribea, "Hernani" od Igoa, "Gospođe i husari" od Fredra. Pokrenuta je i biblioteka pod nazivom "Igrokazi društva dobrovoljaca zagrebačkih".

U vreme Bahovog apsolutizma, u Zagrebu su opet igrale nemačke trupe, a Frojdenrajh je napustio Zagreb i otišao u Lavov. Posle pada apsolutizma 1860. Demeter je u Zagreb ponovo doveo Frojdenrajha i Mandrovića, a hrvatski kazališni repertoar obnovljen je izvođenjem Demetrove drame "Crna kraljica". U izmenjenim političkim prilikama nemačke trupe su prestale sa radom i od tada se u Zagrebu glumilo na hrvatskom jeziku. Frojdenrajh je upravu kazališta kao zemaljskog zavoda ponovo preuzeo u jesen 1863. godine, kada je izvedena Ofenbahova opera "Svadbe kod svetiljaka". Obnovljena je i predstava Demetrove drame "Teuta", a prvi put je izvedena i drama "Zvonimir" Jovana Subotića.

Hrvatsko kazalište je sa više sigurnosti ušlo u svoje treće doba, obeleženo ličnošću pisca Augusta Šenoe. To je period koji je započeo 6. septembra 1868. U to vreme deluje komičar Josip Plemenčić, a kao heroina ističe se Marija Ružička Štroci, koju nazivaju hrvatskom Sarom Bernar. Podizanju kazališnog nivoa doprineo je i Adam Mandrović koji se iz Beograda vratio u Zagreb. Bilo je to vreme kada je odlučeno da se u Zagrebu stvori stalna opera, pa je iz Beča pozvan kompozitor Ivan pl. Zajc. Već 24. februara on je prvi put dirigovao svoje operete "Mjesečnica" i "Momci na brodu", kao i operu "Mislov".

TEK što se u Zagrebu obrazovala glumačka družina, krenula je na gostovanja, ne samo po hrvatskim nego i po srpskim krajevima. U leto 1862. zagrebački glumci krenuli su na put na čelu sa Mandrovićem, najpre

u Veliki Bečkerek, zatim u Pančevo i najzad u Beograd. Dolazak ove zagrebačke trupe nije u srpskoj javnosti priman sa istim oduševljenjem, mada su odjeci većinom bili pozitivni. Beogradski "Vidovdan" u broju 86 od 28. jula 1862. pisao je pohvalno o predstavi "Merime" od Matije Bana, istakavši da je "društvo svojom čestitošću zadobilo poštovanje svojoj visokoj umetnosti, a uz to i ljubav svekolike publike". Na šestoj i sedmoj oproštajnoj predstavi Društvo iz Zagreba prikazalo je prvo dramu "Đurađ Smederevac" od Karla Obernjikova, ponovilo je "Vernost srpskog vojnika" i prikazalo komediju "Ljubomorna žena", delo koje je u Beogradu igrano još 1847. godine. Značaj srpsko-hrvatskih pozorišnih veza, posebno od šezdesetih godina 20. veka obradio je teatrolog Slavko Batušić.

U junu 1895. odigrana je poslednja predstava u nekadašnjem Stankovićevom pozorištu u Gornjem gradu. Novu epohu započinje intendant dr Stjepan pl. Miletić, potomak pravoslavne porodice.

ZABORAVLJENI DESKAŠEV

MUZIČKU klimu u Zagrebu upotpunjavalo je i delovanje tenora Stevana Deskaševa, rođenog u Aradu 3. oktobra 1825. Muzičko obrazovanje dobio je kod Davorina Jenka u Beogradu, gde je kao lirski tenor dobio angažman u Narodnom pozorištu od 1875. do 1881. Tada je po pozivu došao u Zagreb gde je postao član Hrvatskog zemaljskog kazališta. Često je gostovao i izvan Zagreba, u Rusiji, Novom Sadu i Beogradu, a neko vreme i u Peštanskoj operi. Njegove glavne partije bile su iz operских dela, a nastupao je i u operetama i nacionalnim komadima sa pevanjem. Nekada traženi pevač, omiljen kod publike, Deskašev je poslednje godine života proveo u Zagrebu zaboravljen i u velikoj bedi, gde je i umro 13. januara 1921. godine.

Kultni značaj pozorišta

U ŽIVOTU Zagreba, a i cele Hrvatske, pozorište je igralo skoro kultnu ulogu. Pozorišni i operски umetnici stekli su najveći društveni ugled, a njihove reči izgovorene s pozornice, odjekivale su kao poslanice. Građani su bili svesni koliko duguju pozorištu, a ta neskrivena osećanja stvarala su veoma podsticajnu atmosferu. Veliku ulogu u tome imali su i članovi pravoslavnih porodica, koji su bili dovoljno obrazovani da spoznaju prosvetiteljsku ulogu pozorišta. Prirodna posledica ovakvog stanja bila je želja da reči pouke i borbe za viša moralna načela, budu izgovorene na narodnom jeziku.

Prožimanjem više vrednosnih zahteva, stvoreno je osećanje odgovornosti pozorišta, koje je moralo da prosvećuje i nacionalno pobuđuje svoje

poštovaocima. Na taj način, pozorište je postao neraskidivi deo novoprobudjenog istorizma. Stoga su se pisci rado okretali svom književnom viđenju feudalne epohe, u kojem su veličali uzvišene nacionalne ciljeve svoga vremena i svojih političkih borbi. Zbog ovakvih shvatanja pozorišta i njegove uloge u razvoju hrvatske nacionalne svesti, prirodno je prekinuto sa putujućim trupama, koje su nikle iz feudalne dokolice uticajnih razmaženih mecena.

Novi sadržaji su napustili tradiciju jevtinih razonoda i okrenuli su se važnim pitanjima nacionalnog opstanka. To je dovelo do toga da je gluma postala umetnost koja je zahtevala potpuno profesionalno ponašanje. Povećala se i mogućnost glumačkih seoba, koje su bile česta pojava u toj profesionalnoj epohi. Primer za to je glumačka sudbina Milana Simonovića, reditelja i glumca, koji je glumio na scenama Ljubljane, Osijeka i Zagreba, a kasnije i Beograda.

HRVATSKI književnik Marijan Matković u nekrologu Branku Gaveli (1885-1962), uočio je da nacionalna rascepanost nije dopuštala da se "ti često i vrlo vrijedni i značajni napori bilo na beogradskoj ili ljubljanskoj sceni razgranaju do zajedničke umjetničke platforme, koja bi mogla da već tada postane temelj jugoslovenskog kazališnog izraza". Kao razlog za ovakvo stanje navodi se činjenica da "naše kazalište nije dalo čovjeka takve umjetničko-staralačke mašte, koji bi mogao povezati tradicije tri najjača kazališna centra, te povezavši ih praktički u svom životnom djelu, na njima izgraditi svoj markantni umjetnički profil".

Hrvatski pozorišni život sazreo je tek u prvoj Jugoslaviji. Evropsko pozorište je tada već bilo obogađeno ličnostima kakve su bile Maks Rajnhard kod Austrijanaca ili Stanislavski kod Rusa. Njihov blagotvorni uticaj osetio se i u pozorištima tadašnje Jugoslavije. Za pozorišni život Zagreba od presudne su važnosti bili Ivo Rajić i dr Branko Gavela, koji su prvi tvorci modernog pozorišta u Hrvatskoj.

Doba Rajića završava se njegovom smrću 1931. godine, a njegovo nasleđe preuzima, razrađuje i obogaćuje Branko Gavela. Rajić je bio Srbin, a Gavela je potekao iz pravoslavne srpsko-grčke sredine spojene u jedinstvenu crkvenu opštinu, koja se etnički homogenizovala sredinom 19. veka i postala važan činilac u duhovnoj kulturi Srba u Zagrebu. Iako se Gavela javlja u pozorišnom životu Zagreba još 1914. godine, njegov pravi uspon pripada tridesetim godinama 20. veka. Školovan u Beču, gde je i Rajić ulazio u pozorišne tajne kod Maksa Rajnharda, Gavela je čitavog svog veka tragao za pozorišnom poetskom istinom, prenoseći svoja velika znanja pozorišnim kućama Zagreba, Ljubljane, Beograda, Novog Sada, Trsta, Splita, Maribora i Sarajeva.

MEĐUNARODNI ugled dubrovačkih letnjih igara nije se mogao ni zamisliti bez njegovog učešća. U stotinama predstava bio je "najautentičniji

interpretator svjetske klasike, od Eshila, preko Šekspira do Ibsena". Veliki uspeh postigao je i u pronalaženju pozorišnih vrednosti domaćeg repertoara.

Miroslav Krleža, veliki dramski pisac nekadašnje Jugoslavije, duguje znatan deo svog scenskog uspeha Gavelinim režijama. Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu uticalo je i na druge pozorišne kuće u zemlji, koje su na svoj repertoar stavljale Krležina dela, bez obzira na njegovu naglašenu socijalnu orijentaciju. Opredeljen za vrhunska ostvarenja, Gavela je uspevao da sa glumcima sa kojima je radio, udruženim snagama, stvori neponovljive predstave. I Raša Plaović, Ljubiša Jovanović, Vika Podgorska, Dubravko Dujšin, Stane Sever i Sava Severova duguju Gaveli što su postale pozorišne legende, "dokazavši u svojoj dugogodišnjoj praksi da je veza između poezije scenske riječi i njenog poetskog, scenskog oživljavanja neraskidiva, on je udario pravac daljeg jedino mogućeg razvoja naše scenske umjetnosti"...

SRPSKO DRUŠTVO "BALKAN"

SRPSKA vokalna muzika u Zagrebu obogaćena je 1904. godine osnivanjem srpskog akademskog pevačkog društva "Balkan". Društvo je u početku imalo horsku i orkestarsku sekciju, a horovođe su bili Milčić, Pero Mušdek, Dušan Đermanović, Vladislav Kostić (1907), Svetolik Paščanski-Kojanov (1922) i drugi. Društvo je imalo mnogobrojne koncertne turneje po Vojvodini, Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Pragu. Godine 1930. "Balkan" se spojio sa akademskim muzičkim društvom "Mladost" u jedan hor.

Novo društvo "Mladost Balkan" imalo je, kao i oba prethodna, samo muški hor, a dirigent im je bio hrvatski kompozitor Jakov Gotovac. Godine 1939. promenili su ime u "Jugoslovenski akademski hor". U periodu od 1941. do 1945. društvo nije radilo, a 1947. spojili su se sa Radničkim KUD-om "Vladimir Nazor".

Umetnik izvan politike

AUSTRIJSKO istorijsko slikarstvo je kod mnogih naroda Monarhije podstaklo želju za priključivanjem raznovrsnim tokovima probuđenog istorizma. Tako dolazi do naglog porasta istorijskog slikarstva kod Poljaka, Čeha, Mađara, Hrvata i Srba. Ono je, na razne načine, služilo prosvetiteljskim i nacionalno-oslobodilačkim ciljevima, doprinoseći stvaranju političkog otpora germanizaciji. Bahov apsolutizam nije bio kadar da zadrži procese koji su u Habzburškoj Monarhiji oglašavali kraj njenog srednjovekovnog ustrojstva. Pad omraženog režima 1859. godine, do kojeg je došlo posle austrijskog vojnog poraza u Italiji, kod potlačenih naroda u Monarhiji probudio je nade

u dobijanje političkih sloboda i konačno potvrđivanje njihovih nacionalnih prava.

Istorijsko slikarstvo kod Hrvata dobilo je zamah zahvaljujući slikaru Ferdu Kikerecu đaku Franje Mikea. Nadahntu pesmom A. Šenoe, Kikerec je 1869. naslikao svoju impresiju na temu Dolazak hrvata... Posle školovanja u Minhenu i u Italiji, odlazi 1875. u Dalmaciju i Crnu Goru, gde je pratio crnogorsku borbu s Turcima, pripremajući istovremeno i ilustracije za Mažuranićev ep Smrt Smail-age Čengića i Njegošev Gorski vijenac... Nakon povratka u Zagreb 1876, radio je istorijske kompozicije, a već nazivi tih slika otkrivaju njegovo romantičarsko raspoloženje. Tako, 1879. nastaje kompozicija Smrt Matije gubca, a 1878. Krunisanje kralja Zvonimira... Iz 1879. potiču Ženidba cara Dušana i Kosovka devojka, a 1883. nastaje slika Poslednji časovi Petra Zrinjskog i Krste Frankopana... Time je i on doprineo širenju kulta zrinjskih i Frankopana i proslavljanju hrvatskih kraljeva, posebno kralja Tomislava, iz čijeg je života naslikao više kompozicija. Umro je 1893.

IDEJNE osnove istorijskog slikarstva kod Srba stvorene su u drugačijim uslovima od hrvatskih. Prve istorijske kompozicije se u srpskoj umetnosti javljaju već u 18. veku. Joakim Marković je 1750. naslikao u zadužbini barona Mikašinovića u Dišniku (Moslavina), dve istorijske kompozicije, čija je sadržina bila preuzeta iz ruske prerade Baronijevih crkvenih Anala... Na jednoj je prikazan trenutak kada Srbi u varaždinskom generalatu primaju 1630. tzv. Statuta Vlachorum, a na drugoj je naslikan vizantijski car Vasilije 2, koji Srbima i Hrvatima dozvoljava naseljavanje na Balkanu. Sve do sredine 19. veka, kod Srba jedva da je postojalo istorijsko slikarstvo. Njegov nastanak se vezuje za ideju obnove srpske države u romantizmu. Kod perifernih Srba se takvo slikarstvo javlja još kasnije, jer su tadašnji slikari zanemarivali istorijsku temutiku.

Među njima prvenstvo ima Nikola Mašić. Godine 1891. u zemunskom listu "Novo vreme", dr Vladimir Nikolić je objavio opširni članak o slikaru Nikoli Mašiću, a nešto kasnije, 1895. isti članak je preštampan u dragocenoj knjižici Srpski slikari. U njemu su sabrani glavni podaci o Mašićevom rođenju "od srpskih roditelja" u Otočcu 15/27. novembra 1852, o životnom putu, školovanju u Trstu, Beču, Gracu, Minhenu, o njegovim putovanjima u Francusku i Italiju i o njegovoj delatnosti u Zagrebu, gde je bio nastavnik na tek osnovanoj Obrtnoj školi. Umro je 4. juna 1902. godine.

Nikolić je prvi dotakao pitanje, kome narodu Mašić pripada? Svoje stanovište obrazložio je na najtolerantniji način, rekavši: "To je i takav je Nikola Mašić. Po narodnosti Srbin a po veri pravoslavan, ne sudeluje on kao ni njegove slike u današnjoj borbi, koja mimo njega prolazi kao posve dnevna larma mimo umetnosti. On poštuje na Hrvatima i Srbima one strane koje se dobrima nazivaju i ljubi i jedan i drugi narod podjednako. On ispoveda načelo da umetnik ne treba da je političar i da je za političare borba, a za umetnike mir. U ovome se ugledao na Đuru Daničića. Za to se i Srbi i Hrvati prepiru, ko će više tu umerenost da poštuje i zato ga rado i jedni i drugi nazivaju svojim.

NEDOPUSTIVO je prećutkivanje da je Nikola Mašić Srbin, odnosno da pripada i razvoju srpske umetnosti. Njegov je opus ugrađen u hrvatsku umetnost, u kojoj predstavlja važnu etapu tzv. idealističkog realizma, koji cveta u razdoblju 1860-1890. Njegovo srpsko opredeljenje ožalili su glavni pisci hrvatske umetničke historiografije, Ljuba Babić i Matko Peić... Prehvaljen u svom vremenu, anegdotskom ljupkošću svojih slika nije izbegao strožije sudove moderne hrvatske likovne kritike, posebno Ljube Babića. Mašić kao da se zauvek vezao za programska načela Ise Kršnjavog, koji je strogo propovedao "da realizam ili istina mora biti u umjetničkom djelu poljepšana, idealizirana, oljepšana po jeziku, po stilu, po činu i materijalu. Seoska odijela na pozornici treba da budu od finijeg materijala, kroj te odjeće po svetačkoj narodnoj nošnji.

Zato je Babić i mogao da osudi Mašićevo slikarstvo, tvrdeći da mu je impresionistička paleta tajna". Sa svojim umetničkim shvatanjima Mašić se nije mogao naći u kolu tadašnje Moderne, koja se počela okupljati pred kraj Kuenovog vremena. Bez obzira na odsustvo iz pokreta koji je u hrvatsku umetnost donela "zagrebačka šarena škola" pod vođstvom Vlaha Bukovca, on je bio značajan slikar hrvatskog akademizma, onog njegovog htenja koje je čeznula za "ulepšanim svetom", kako ga je nazvao slikar i kritičar Aleksa Čelebonović. Tom, danas odbačenom svetu, ne može se osporiti crtačka preciznost, zrelost i studioznost, koja zahteva gipkost i majstorstvo ruke. To su vrline koje je ovaj Srbin iz Like, zaljubljenik idiličnih stanja koja oplemenjuju i preobražavaju svaku ružnoću ovog sveta, sigurno posedovao.

SVESTRANI KONJOVIĆ

MUZIČKI život u Zagrebu pred Prvi svetski rat ne može se ni zamisliti bez srpskih muzičkih velikana koji i danas predstavljaju klasike.

To je kompozitor Petar Konjović, rođen 5. maja 1883. koji se svojim delom višestruko utkao u muzički život Zagreba. Tu se 1917. predstavio svojim operskim prvencem "Miloševa ženidba", kasnije sa izmenjenim nazivom u "Vilin veo" i samostalnim kompozicionim koncertom. U doba austrijske cenzure i pritisaka saradivao je u časopisu "Hrvatska njiva", gde je kao muzički kritičar objavljivao članke o pozorištu sa kojim se upoznao još kao student u Pragu. Do kraja Prvog svetskog rata dovršio je svoju simfoniju, duhovnu muziku koja sadrži dve liturgije i nekoliko duhovnih pesama. Tokom prvog svetskog rata nastale su njegove simfonijske varijacije "Na selu", komponovane 1915. godine. One predstavljaju prvi krupniji muzički oblik u kojem se oseća uticaj Stevana Mokranjca. Konjović se ogledao i kao kritičar i muzički hroničar Zagreba, a svoje članke sabrao je 1919. u knjizi "Ličnosti". Posle Prvog svetskog rata, jedno vreme bio je direktor Opere i intendant Hrvatskog narodnog kazališta, a 1939. postao je rektor i profesor tek osnovane Muzičke akademije u Beogradu, gde je i umro 1. oktobra 1970.

Umereni kubizam Aralice

UPRAVO su akademski realisti unosili u umetnost i Hrvata i Srba odjeke velikog sveta u kojem su umetnički sazrevali, opredeljujući se za one težnje čije su vrednosti izgledale trajne i nepomerive. To njihovo uverenje pretvorilo se u kob njihove umetnosti, kojoj nije izmakao ni Nikola Mašić.

Na osoben način, umetnički život Zagreba obogatio je slikar i grafičar Milenko Đurić. rođen je u Zemunu 26. jula 1894. U Zagrebu je postao učenik Obrtne škole, zanimajući se za dekorativno slikarstvo. Učenje je nastavio u Pragu, gde se upisuje u specijalnu grafičku školu Maksa Švabinskog. Godine 1918, Đurić se vraća u Zagreb gde postaje nastavnik na Obrtnoj školi, "ispoljivši zanimanje za staru i savremenu grafiku". U periodu od 1919. do 1925. Đurić je uređivao časopis "Grafička umetnost", prvi almanah sa originalnim bakropisima, drvorezima i litografijama jugoslovenskih i čeških grafičara.

Kada se almanah, posle tri objavljene sveske, ugasio, od 1921. do 1929. zajedno sa kolegijumom grafičara, počeo je da izdaje "Umjetnost", reviju za slikarstvo, grafiku i skulpturu. U izdanju grafičkih umetnika u Zagrebu pokrenuo je i ediciju "Monografije jugoslavenskih umjetnika", posvetivši prve dve sveske Urošu Prediću i Vlahu Bukovcu u tiražu od 400 numerisanih primeraka.

ĐURIĆ je bio veliki pobornik stare grafike. Od 1924. godine u "Jugoslavenskoj knjizi" i osječkoj "Straži" izlazili su njegovi radovi posvećeni grafičkom delu Hristofora Žefarovića i Zaharija Orfelina.

Prvi se, posle Manojla Grbića, zanimao i za umetničke i stilske probleme ove ikonopisačke škole, čije je stvaranje bilo pod uticajem južnoruskog dekorativnog baroka. Izradio je i nekoliko ciklusa u akvarelu i bakropisu, realistički prikazujući biblijske motive i vedute starog Zagreba i Rima. Mapa akvarela nosi naziv "Pod nebom starog Zagreba", a objavljena je 1922. Pored Branka Šenoe i Vladimira Kirina, i ovaj srpski umetnik se oduševljavao poetikom starog Zagreba. Svoju grafičku, mahom bakropisnu delatnost posvetio je biblijskim motivima, koje je objavio 1923. godine, a privukao ga je i "nestali Rim", čime se tematski priključuje velikanima

evropske grafike, kao što je arhitekta i grafičar Đovani Baptista Piranezi.

Stojan Aralica

Po opredeljenju za grafiku, Đuriću je bio blizak Dušan Kokotović, rođen 1888. Umetničku školu završio je u Zagrebu, a studije je nastavio na akademijama u Firenci, Minhenu i Beču. Veći deo života proveo je u Zagrebu, baveći se pretežno grafikom. Izradio je više ciklusa bakropisnih listova "Iz Italije" (1913), "Po Makedoniji" (1914) i šest mapa posvećenih starom Zagrebu, starom Beogradu, Rabu, Trogiru, Hvaru i Dubrovniku (1920-1931). Godine 1945, Kokotović se opredelio za ratnu tematiku. U ranijim radovima, njegov izražajni grafički jezik stvoren je oslanjanjem na diskretne crno-bele kontraste, a kasnije teži sintetizovanju

grafičkih linija, što ga dovodi do svedenih, jednostavnih oblika. Pored

grafike, ogledao se i u ulju i akvarelu, slikajući pejzaže sa naglašenim koloritom. Takav je i njegov portret Đorđa Medakovića, slikan 1941. godine. Umro je 1953. godine.

POSEBNU slikarsku sudbinu imao je Stojan Aralica, najveći srpski slikar poreklom iz Like. Rođen je 1883. godine u selu Škare kod Otočca. Posle položene mature u Osijeku, otišao je u Minhenu, gde je učio u privatnoj slikarskoj školi H. Knira. Sledeće godine ulazi u Akademiju, najpre u klasi Karla Malča, a zatim Ludviga Herteriha. U to vreme se još nije razvio njegov osećaj za boju, za svetao kolorit koji su francuski impresionisti već davno otkrili. Za vreme Prvog svetskog rata živeo je i radio u Zagrebu, gde je imao privatnu slikarsku školu. Godine 1919. priredio je prvu samostalnu izložbu. Njegovi rani radovi nastali su pod uticajem Herteriha, čijeg se stila oslobodio tek posle studijskih putovanja po Italiji, Španiji i severnoj Africi. Posle povratka u Zagreb, 1922. godine priređuje svoju drugu izložbu, koja označava njegov potpuni raskid sa slikarskom tradicijom Minhena. Zatim, odlazi u Pariz, gde je iz osnova promenio svoj likovni izraz.

Pod uticajem sugestivnog Andrea Lota, Aralica je prihvatio njegov umereni kubizam, uporno tražeći svoj slikarski put. Ta traženja su sve više osvetljavala njegovu paletu, kubističko građenje slike povuklo se u korist kolorita, koji bogato krase sve njegove slike. Godine 1941, prelazi u Beograd gde postaje član grupe "Šestorica". Dosledno kolorističko opredeljenje ostvario je u nizu sunčanih pejzaža, pa i u mrtvim prirodama. Njegov smisao za negovani likovni senzibilitet u potpunosti je bio posvećen boji. Umro je 1980. godine.

Zagrebački đak je bio i Fedor Vaić, koji je na umetničkoj Akademiji diplomirao 1932. Svoja umetnička znanja dopunio je na mnogobrojnim putovanjima po inostranstvu. Kao đak Tomislava Krizmana, i on se opredelio za crno-bele grafičke kontraste, posebno u tehnici sitografije i drvoreza. Izlagao je 1934. u Zagrebu kao član grupe "Zemlja", naglašavajući u svojim radovima socijalnu tematiku. Kasnije se više opredeljavao za čistu liniju, koja sugerise meku modelaciju, posebno prilikom slikanja aktova. Kao izraziti lirski umetnik, izbegavao je faktografsko prikazivanje arhitekture. Sa lako nabačenim bojenim mrljama, Vaićeve slike se približavaju svedenom formom lakoći koju imaju veliki majstori japanskog slikarstva. Bio je jedan od najplodnijih ilustratora knjiga, opremio je na stotine dela domaćih i stranih autora. Svoju najznačajniju mapu litografija posvetio je slikovitosti starog Zagreba.

Neukrotiva mašta Džamonje

SLIKAR i grafičar Zlatko Prica rođen je u Pečuju 1916. godine. Od 1937. do 1940. studirao je na Umetničkoj akademiji u Zagrebu. Njegovo slikarstvo je od početka obeleženo naglašenim dimenzionizmom, što ga približava ekspresionistima. Specifičan likovni izraz, srodnost boja sa snažnim koloritom narodnog motiva, kao i usvojeni grafizam kojim dobijaju na snazi čvrste konstrukcije njegovih slika, svedoče o umetnikovom htenju da svoje delo potvrdi snažnom dramatikom, što se otkriva u njegovoj mapi linoreza "Grafika" (1944), mapi "Ljudi iz logora `Danica`" (1947), a posebno kada je sa Edom Murtićem ilustrovao "Jamu" Ivana - Gorana Kovačića.

Za razliku od slikarstva i grafike, vajarstvo kod Srba u Hrvatskoj vidno zaostaje. Izuzetak je delo vajara Vojina Bakića (1915-1992). I Bakić je zagrebački đak, gde je 1939. godine završio Akademiju likovnih umetnosti. Nakon nje je stupio u majstorsku klasu Frana Kršinića. Uticaj ovog lirskog vajara, čije se stilsko poreklo oslanja na Majola, obeležio je prvo razdoblje Bakićevog stvaralaštva. Do 1945. godine negovao je manje formate, jednostavnost izraza i zaokruženi volumen. Kasnije se inspirisao impresionizmom, podvlačeći razigrane svetlo-tamne površine. U toj fazi nastao je njegov čuveni portret Ivana - Gorana Kovačića (1946), koga krasi psihološka uverljivost i snaga izraza.

U duhu posleratnog vremena radio je na čitavom nizu spomenika koji su monumentalno obeležili borbe u Drugom svetskom ratu, kao, na primer, spomenik streljanima u Bjelovaru (1947). Godine 1950, Bakić ulazi u novo razdoblje svoga stvaralaštva. Primer za to je njegov "Bik", izložen 1950. godine u Veneciji. Bila je to zatvorena, plastična forma, redukovani oblici koji podsećaju na terakote neolitskog razdoblja vinčanske kulture.

TRAGANJE za novom formom ispoljio je i na spomeniku Filipu Filipoviću u Valjevu 1953, Zmaj-Jovi 1953. Godine 1956. izgoreo mu je atelje. Tom prilikom nepovratno su propale mnoge njegove skulpture, skice i crteži. Uprkos ovoj nesreći, delo Vojina Bakića značajno je obeležilo vajarstvo Jugoslavije. Ono je odstupalo od tada tražene patetike savremenog istorijskog trenutka i zalagalo se za plemenitu, produhovljenu formu i plastični izraz koji je oglasio pobedu slobodnog stvaralaštva.

I u posleratnim uslovima nove Jugoslavije Srbi su u Hrvatskoj dali umetnike i takvog dometa kao što su vajar Dušan Džamonja i slikar i grafičar Đorđe Petrović.

Споменик револуције народа Мославине

Dušanu Džamonji su odlučan raskid sa klasičnom formom u skulpturi i traženje sopstvenog plastičnog izraza, brzo osigurali ugledno mesto u vajarstvu pedesetih godina 20. veka. Studije je završio u klasi Augusta Augustinčića, vodećeg vajara socijalističke epohe u Jugoslaviji. Posle diplomiranja 1951, ušao

je u majstorsku radionicu Frana Kršinića, vajara koji je napustio snažnu dramatičnu Augustinčićevog stila i opredelio se za intimna traganja sa naglašenom lirskom osetljivošću. Ponikao u dvema suprotnim vajarskim školama, brzo je krenuo u traženje svog plastičnog oblika. Opredelio se za redukovano obrađivanje forme, ekspresivnu izražajnost i gotovo statički obrađen volumen.

Takva sintetizovana dela javljaju se kod njega posle 1954. godine. Te skulpture i one koje je radio posle 1956. godine, još radikalnije su naglašavale geometrizovanu redukciju motiva. Ta svedena forma je sve više dobijala na snazi ekspresije. Džamonja se okreće sve slobodnije shvaćenoj prostornoj konstrukciji, primenjujući razne materijale: staklo, drvo, žicu, metal, crni beton. Tako je nastao čitav niz njegovih plastičnih simbola koje je iznedrila njegova neukrotiva mašta, kao na primer 1959. "Orlovo gnijezdo" i "Slomljeno krilo". Namijenjena prvenstveno otvorenom prostoru, njegova skulptura slobodno diše u prirodi, do savršenstva priljubljena uz njene oblike, podsećajući i na drevne iskopine koje zna kad ugašenih svetilišta.

JEDAN od najznačajnijih srpskih slikara u Hrvatskoj bez sumnje je Đorđe Petrović. Rođen je 8. maja 1933. u Srpskim Moravicama gde ga je otkrio slikar Josip Restek, i uputio ga na školovanje u Zagreb. Tu se upisao u likovno odeljenje Više pedagoške škole, a posle položenog prijemnog ispita prešao je na Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu. Prvi profesor bio mu je Omer Mujašić koji mu je predavao akt. Anatomiju života i crtež učio je kod Vladimira Filakovca, a grafiku kod Tomislava Krizmana i Marijana Detonija. Studije je završio 1959. i nastanio se u Karlovcu.

Sa osećanjem za prirodu i arhitekturu starih zgrada, postepeno se oslobađao akademskog realizma, ali se nije odrekao ni školskih pouka koje su zahtevale poštovanje crteža. Vernost crtežu poučila ga je da ne zatvara formu, da ne bude deskriptivan i da čuva samosvojne puteve. U njegovom slikarstvu bilo je više faza. Oprezno je prišao apstrakciji, ali poštovanje forme nikada nije napustio. Nisu mu nepoznate ni kolorističke igre, što potvrđuje ciklus "Vrijeme pajaca", nastao između 1992. i 1994. U ciklusu "Maskenbal" iz 1997. forma je potpuno svedena u korist kolorita. Najzrelije slikarstvo ispoljio je slikajući akvarelom rečne obale sa nasukanim, usamljenim čamcima, bez ljudskih figura. Na ovim majstorskim akvarelima, rađenim u svedenoj sivoj fami, sa beskrajnim nebom, Petrović je potvrdio svu snagu svog lirskog temperamenta.

Feljton "Novosti" 2004.

Autor: Dejan Medaković

